

Sanata Engelsiz Erişim: Türk İşaret Dili Şiiri ve Çevirisi

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ A. ZEYNEP ORAL*

Öz

Bu makale Türkiye’de ilk defa gerçekleşen, *Poesi: Şiir ve İşaret: Genç Sanatçılar Türk İşaret Dili Şiiriyle Buluşuyor* projesi çıktılarından hareketle kaleme alınmıştır. Erişebilirlik kavramı Sağır ve işitme kayıplı toplumun her türlü içeriğe erişimini sağlayarak onların sosyal ve kültürel gelişimlerini öngörmektedir. Erişimin sağlanması engelsiz erişim için çeviri türleriyle mümkün olmaktadır. İşaret dilleri Sağır ve işitme kayıplı bireylerin ana dilleridir ve onların kültürleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu açıdan yaratıcı bir dil kullanımına olanak veren işaret dili şiiri, sağır bireylerin görsel dünya deneyimlerini, bilgilerini, sağır toplumun sosyal, dilsel ve kültürel kimliklerini ifade ederek yansıtan edebi bir tür ve performans sanatıdır. Bu zengin kültürün işiten topluma aktarımı ancak işaret dili çevirisiyle mümkündür. Türk İşaret Dili’nde üretilen işaret dili şiirinin çeviri yoluyla aktarımı Türk Sağır ve işitme kayıplı toplumun kültürünü, somut olmayan mirasını işiten toplumla paylaşımını ve Sağır ve işitme kayıplı toplumun sanata engelsiz erişimini mümkün kılmaktadır. Proje çıktılarının işaret dili şiiri bağlamında Türk işaret dili şiiri ve edebiyatı ve sanata engelsiz erişim konusunda yeni araştırma ve projelere ışık tutarak bu alanda yapılacak çalışmalara rehber oluşturacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Türk işaret dili, Türk işaret dili şiiri, sağır kültürü, engelsiz erişim, Türk işaret dili şiiri çevirisi

UNIMPEDED ACCECIBILITY TO ART: TURKISH SIGN LANGUAGE POETRY AND TRANSLATION

Abstract

This article is based on the outputs of the project “Poesi: Poetry and Signs: Young Artists Meet Turkish Sign Language poetry”, which took place for the first time in Turkey. The concept of accessibility envisages the social and cultural development of the deaf and hearing impaired community by providing them with access to all kinds of content. Accessibility is possible through translation and interpretation for this community. Sign languages are the native languages of Deaf and Hard of Hearing impaired people and provide important information about their cultures. Sign language poetry, which allows for a creative use of language in this regard, is a literary genre and a performance art that expresses and reflects the visual world experiences, knowledge, and social, linguistic and cultural identities of the Deaf community. The interpreting of sign language

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Fransızca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, E-posta: a.zeynep.alp@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6378-5464

Gönderilme Tarihi: 4 Eylül 2024

Kabul Tarihi: 16 Kasım 2024

poetry produced in Turkish Sign Language makes it possible for the Deaf and Hard of Hearing community to share its culture and intangible heritage with the hearing community and for the said community to have access to art. The outputs of the project are expected to provide guidance for new researches and projects in Turkish Sign Language poetry, literature and accessibility to art.

Keywords: Turkish sign language, Turkish sign language poetry, deaf culture, accessibility, interpreting of Turkish sign language poetry

GİRİŞ

Bu çalışma, 15/04/2022 tarihinde başlayarak 15/06/2023'te sona eren "Poesi: "Şiir ve İşaret: Genç Sanatçılar Türk İşaret Dili Şiiriyle Buluşuyor" Projesi çıktılarından hareketle kaleme alınmıştır. T.C. Kültür Bakanlığı'nın desteği ile İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı kürsüsünden Dr. Ekin Öyken'in ve "Sağır sanatçı" Levent Beşkardeş'in girişimiyle gerçekleşen bu projeye çeşitli kurum ve disiplinlerden akademisyenler ve sanatçılar katılmıştır. Söz konusu proje, Türkiye'de " Türk İşaret Dili (TİD) ile ilgili çalışma ve araştırmalarda henüz çok incelenmemiş Sağır kültürü odaklı edebi ve sanatsal bir alanın varlığına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan işaret dili çalışmalarında yeni açılımlara öncülük etmesinin yanı sıra, hem işiten hem de Türk Sağır toplumunda belli bir farkındalığın oluşmasını sağlaması bakımından ses getirmiştir. Fransa'da yaşayan, işaret diliyle özgün şiirlerin yaratıcısı, Türk edebiyatı şiirlerini Fransız İşaret Dili'ne uyarlayarak çeviren Türk performans sanatçısı Levent Beşkardeş, Türk edebiyatının hem Fransa'da hem de Fransız Sağır toplumunda tanınmasında önemli bir kanal oluşturmaktadır. Bu açıdan Levent Beşkardeş'in sanatçı, şair ve çevirmen kişiliğiyle söz konusu projeye destek vermiş olması süreç, kalite ve çıktılar için önemlidir. Sağır ve işitme kayıplı toplumu, akademisyen ve sanatçıları edebi bir tür olan işaret dili şiiri temasıyla buluşturan proje, işaret şiiri genelinde Türk şiiri, bu şiirin Türk İşaret Dili çevirisiyle aktarımı ve Sağır kültürüne ilişkin önemli veriler ortaya koymuştur. Proje sürecinde, akademisyenlerin sunumları ve Sağır sanatçı Levent Beşkardeş'in eşlik ettiği 15'i Sağır 10'u işiten olmak üzere 25 gençle 2'şer saatlik 5 oturuma ek olarak, çevrimiçi gerçekleştirilen hazırlık eğitimleri ve çalışmaları yapılmıştır. İşitenler, işaret dili çevirmenleri ve Sağır ve işitme kayıplıların da yer aldığı atölye şeklindeki çalışmalarla Türk İşaret Dili şiirinde performansa dayanan sanatsal üretim irdelemiş ve gözlemlenmiştir. Ayrıca projenin merkezindeki atölyelerle de büyük katkı sağlanmıştır. Atölyede 3 gün boyunca toplam 17 oturumda, akademisyenlerden ve sanatçılardan oluşan 8 eğitimci, Sağırlara ve işitenlere ayrı ayrı, bazılarında iki gruba da ortak olmak üzere işaret dili şiirini ilgilendiren muhtelif konularda dersler vererek sunumlar yapmıştır. Etkinliğin performans kısmında atölye katılımcıları, proje kapsamında ürettikleri işaret dili şiirlerini seyirci karşısında icra etmişler ve tüm bu süreç dijital kayıt altına alınmıştır.

Bir başka katkı ise ortaya konan belgesel filmidir. Belgesel filmi, projenin ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını sağlayarak bu türden başka projelere ilham verecek ve kültür endüstrilerinin bu alanında yeni girişimlerinin önünü açacaktır. Dijital platform, proje sürecinde üretilip, kaydedilecek olan Türk işaret dili şiirlerinin, bilişsel metafor ve ikon değerli temsilin öne çıktığı diğer (sesli) şiirlerin ve bu şiirlerin icralarının kalıcı olmasını sağlayacaktır. Atölye çalışması

sonraki yıllarda Türkiye'nin farklı yerlerinde yeni katılımcılarla tekrarlanarak gelenekselleşebilecek biçimde tasarlanmıştır. Temelde Türk İşaret Dili şiiri sanatıyla ilgili olmakla birlikte Sağır ve işitme kayıplı bireylere katkı sağlayacağı, diğer genç sanatçılarla ve kültür endüstrisinin başka aktör ve bileşenleriyle ilişki kurarak kültürel, toplumsal ve profesyonel anlamda yararlanabileceği bu proje, sosyal sorumluluğun da önemini vurgulamaktadır.

Süreç boyunca görsel-uzamsal diller olan işaret dilleriyle işitsel-sözel düzgüyü kullanan konuşma dilleri arasındaki farklılık, Türk İşaret Dili (TİD) ve Türkçe konuşma dili özelinde analiz edilmiş, işiten ve Sağır kültürü arasındaki farklılıklar deneyimlenmiştir. Makalenin amaçlarından biri Türkiye'de başarılı bir projeye ışık tutmak, diğeri ise uluslararası çalışmalarda işaret dili edebiyatı başlığı altında incelenen işaret dili şiiri olgusunu okura tanıtmak ve bu alanın çeviribilim ile kesişiminde bir araştırma ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümünde *Poesi* projesinin tasarımı ve izlenen yöntem anlatılmıştır. İkinci bölümde sanata engelsiz erişim konusunun altı çizilmiş ve *Poesi* projesinin bu alana katkısının üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde işaret dili şiirinin her şeyden önce kültürel bir üretim olduğu olgusu doğrultusunda Sağır kültürü ele alınmıştır. Dördüncü bölümde işaret dillerinin genel özelliklerinden hareketle Türk İşaret Dili'nin özellikleri, işaret dili şiirinin üretimine ilişkin dilbilgisi yapıları incelenmiş, dördüncü bölümde, işaret dili şiiri ve edebiyatıyla ilgili temel literatüre değinilmiştir. Beşinci bölümde ise kültürel ve sanatsal bir üretim olan işaret dili şiiri çevirisinde alan literatüründeki çalışmalardan hareketle işaret dili çevirmeninin niteliği, performans dayalı icrası, benimsenen yaklaşımlar ele alınmış, örnekler verilmiş, Türk İşaret Diliyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç ve tartışma bölümünde ise proje çıktılarında hareketle genel çerçeve altında işaret dili şiiri ve çevirisinin Türk İşaret Dili çalışmalarında farklı ve yeni açılımlar oluşturması bakımından önemi vurgulanarak bu tür projelerin işiten ve Sağır toplumunu birleştirici bir yönü olduğu ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra sanat ürünlerinin engelsiz erişiminde kalite ve erişebilirliğin sağlanmasında Sağır şair, Sağır ve işitme kayıplı toplum ve işitenlerin eşgüdümünün önemi vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, Sağır çevirmen ve sanatçı Levent Beşkardeş'in Türk şiirini yurt dışında erişebilir kılmak ve tanıtmak adına işaret dili şiiri çevirisinin etkili, ilgi çekici ve farklı kültürleri buluşturmasındaki rolü işaret dili şiiri performansı çerçevesinde ele alınmıştır. Diğer taraftan, çalışmanın Türk İşaret Dili ile ilgili araştırma ve uygulamalarına yönelik dilbilim, çeviribilim, eğitim, Sağır kültürü ve erişebilirlik alanlarında yapılan akademik araştırmaların yanı sıra yeni bir açılım ve araştırma alanı olduğu, yeni çalışmalarla geliştirilebileceği üzerinde durulmuştur. Temeli söz konusu projeye atılan Türk İşaret Dili şiirinin irdelenmesi, Türk İşaret Dili'nin Sağır kültürünü yansıtan kullanım özellikleri, zengin ve derin ifade biçimlerinin ortaya koyması açısından da önemli bir girişimdir. Çalışma aynı zamanda Türk İşaret Dili şiiri ve edebiyatı kavramlarını tartışmaya açmıştır.

1. Projenin Tasarımı ve Yöntemi

Temel perspektifi yukarıda anlatılan proje, işaret dili şiirinin dünyadaki en önemli temsilcilerinden Levent Beşkardeş başta olmak üzere sanatçıları, sanat tarihi, edebiyat eleştirisi, işaret Dilleri ve çeviribilim gibi ilgili alanlarda çalışan öğrenci, uzman ve akademisyenleri sanatçı

adaylarıyla buluşturmuştur. 15 sağır, 10 işiten gençle 2'şer saatlik 5 oturuma ek olarak, çevrimiçi olarak gerçekleştirilen hazırlık eğitimleri ve çalışmaları yapılmıştır. Proje kapsamında üretilen şiir ve icralar kaydedilmiş, çevrilmiş ve bir dijital platformda, Türk işaret dili şiirine özgü bir performans kütüphanesi kurulmuştur. Bu kütüphanenin zaman içinde de genişlemesi umulmaktadır. Ayrıca atölye süreci Ramin Matin yönetmenliğinde bir belgesel filme de konu olmuştur. Çevrimiçi atölye etkinlikleri çerçevesinde bazı konulara odaklanılmıştır. Bunlar işaret dili şiiri, işaret dili çevirisi, iz-işaret-imge: işaret ve el, işaret dilleri olarak sayılabilir. Yüz yüze atölyelerde ise Sağır ve işiten gençlerden oluşan gruplarla ayrı ayrı ve birlikte oturumlar yapılmıştır. Projenin hedef kitlesi yukarıda da değinildiği üzere 16-29 yaş aralığında Sağır ve işiten gençler olmak üzere iki ana gruptan oluşmuştur. Hedef kitlenin şiir, teatral temsil, hikâye ve masal anlatımına ilgi duyan, bu alanlarda sanatsal üretim yapan ya da yapmayı amaçlayan Sağır ve işitme kayıplı gençler veya şiirdeki görsel temsile ilgi duyan, edebiyata meraklı işiten gençlerden oluşması hedeflenmiştir. Bu gruplarla ilgili olarak hedef kitle tanımlamaları yapılmıştır. Sağır katılımcılar Türk İşaret Dili'ni bilenlerden seçilmiştir. Tüm sürecin sonunda *Poesi* işaret dili projesi tanıtım filmi çekilmiş ve proje web sitesinden paylaşılmıştır.¹ Projenin web sitesinde yapılan tanıtıma ek olarak Proje yürütücüsü Doç. Dr. Ekin ÖYKEN 17 Eylül 2022 tarihinde, ABD'deki UC Berkeley'de düzenlenen The Future of the Past in Academia and Society sempozyumunda "Poetry and Sign: A Glance at the Social Constructive Role of Sign Language Poetry" başlıklı bir bildiri sunarak "Şiir ve İşaret" projesini tanıtmıştır.

Şiir ve işaret projesinin çok farklı bakış açılarını barındıran ve değişik uzmanlık alanlarından oluşan ekibinin zenginliği projenin başarısında önemli bir etken olarak görülebilir. Projedeki ana amaçlara hizmet edebilecek uzmanlıkları aralarında paylaşan paydaş grup bir anlamda da projenin farklı açılım ve etkilerinin adeta temsilcileri olabilecek vasıftadır. Alan uzmanlarının özellikle işaret dili, sanat, şiir, edebiyat, film gibi farklı alanlardaki uzmanlıklarının projeye getirdiği katkı yadsınamaz. Projeyi ortaya koyan ekibin aşağıda yer alan anlatısıyla projenin biçimlenişi oldukça ilginçtir:

"Şiir ve İşaret projesi İstanbul Üniversitesi'ndeki Latin şiiri derslerinden birinde, esin, merak ve sorularla dolu bir sınıf tartışmasında, öğrencilerin somut katkılarıyla doğdu. Bu şiir geleneğindeki biçimsel temsil araçları bağlamında ses olgusunun vezin ve işitsel imgeler dolayısıyla öne çıktığı ve sözü estetik ifade aracı olarak kullanmanın yolları değişse de ses olgusunun şiir geleneklerinin çoğunda merkezi konumda olduğu bilinmektedir. Antik şiirin daha az bilinen bir yönüyle, manifestosunu 20. yüzyılda ilan eden somut şiir ya da görsel şiir gibi doğrudan görsel temsile dayalı, yumurta, balta, pan flüt gibi gündelik nesnelere de dâhil olmak üzere varlıkları, durum ve olayları, ifade etmek ya da çağrıştırmakla kalmayıp gerçek anlamda resmeden örnekleri bulunduğudur.

Öyleyse resmedilen şeyler ve resmediş biçimleri değişse de, görsel şiir Batı kültüründe binlerce yıldır vardır ve dönem dönem unutulsa da, şiirle ilişkimizin sadece işitmeye bağlı olmadığını, sesin yüksek surlarına tekrar tırmanarak hatırlatır. Şiirdeki resmediş oyunlu bir manifestodan ibaret değildir. Genel olarak şiirler harflerin biçimlerinden, kelimelerin uzunluğuna,

¹ <https://poesi.istanbul.edu.tr/poesi-isaret-dili-projesi-tanitim-filmi/>

sıralanışına ve konumuna kadar, görsel dünyayı taklit eden ikonik temsillerle doludur ve bunların kaynağı sadece şairin hayal gücü değil, aynı zamanda dillerin doğasıdır.

Her dil gibi tarihsel zaman ve mekâna özgü olmakla birlikte, görsel ikonların sesli dildekinden çok daha yoğun olduğu işaret dili de tam bu noktada devreye girmektedir. Örneğin çınar ağacını ifade etmek için farklı işaret dillerinde ayrı işaretler kullanılmaktaysa da, bunların çeşitli biçimlerde duyumsadığımız o varlığın bazı fiziksel özelliklerini, eller başta olmak üzere bedenle taklit etme yönü ortaktır. İşaret dili şiiri, söze ya da yazıya dökülerek doğan şiirin çevirisi olmayıp, imge ve anlatıların doğrudan işarete döküldüğü ya da işarete doğduğu bir şiir formudur. İşaret dili şiiri bu dili sanatsal ifadenin sadece aracı değil aynı zamanda nesnesi yaptığından, işaret diliyle icra edilen diğer temsil sanatlarından ayrılır. Dili, belirli bir sağır kültürünün ürünü olduğundan işaret dili şiiri pantomimden de farklıdır.” (Şiir ve İşaret: Genç Sanatçılar Türk İşaret Dili Şiiriyle Buluşuyor, 2022).²

2. ENGELSİZ ERİŞİM

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities [UNCRPD], 2006) ve AB Engellilik Stratejisi (2010), engellilerin hak ve hukuklarına yönelik uluslararası yeni düzenleme ve uygulamaları gündeme getirmiştir. Türkiye, Sözleşme’yi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamış ve gerekli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.³ Sözleşme’de yeni bir açılım olarak engelsiz erişim kavramının altı çizilmiştir. Bu kavram görme, işitme, zihinsel ve bedensel engelli bireylerin kültürel çeşitliliğine saygı duyarak, ayırım yapmaksızın geniş topluma her açıdan tam katılımı ve fırsat eşitliğini ifade etmektedir. Türkiye’de 2020 yılının “Erişebilirlik Yılı” ilân edilmesiyle engellilere yönelik ulusal düzenleme ve iyileştirmelerle engelsiz erişim alanında yapılan akademik çalışmalar, araştırmalar artmıştır. Bunun yanı sıra STK, devlet kurumları ve akademi eşgüdümüyle yapılan projelerle engellilerin kamusal hizmetlerle engelsiz erişiminde somut adımlar atılmıştır. Makalenin odak kitlesi olan Türk Sağır ve işitme kayıplı toplum için de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Türk İşaret Dili çevirisi Türkiye’de yaşayan Türk Sağır toplumu için erişimde kilit rol oynamaktadır. Oral (2021), “Sağır ve İşitme Engelliler için Erişim: İşaret Dili Çevirisi” başlıklı kitap bölümünde T.C. Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı, T.C. Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi özellikle kurumsal girişimleri konu alan pek çok sayıda projeye ve girişime değinmektedir (bkz. Oral, 2021, ss. 229-267). Engelsiz erişim fiziksel erişimin yanında bilişsel erişimi de kapsamaktadır. Bu doğrultuda medyaya erişim kapsamında RTÜK bünyesinde engelsiz erişim alanında çalışma yapan Hacettepe Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü uzman akademisyenlerinin, ilgili STK’ların, görme, Sağır ve işitme kayıplı bireylerin de katılımıyla *Sağır ve İşitme Engellilerin Görsel-İşitsel Medya Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesi Çalıştayı* düzenlenmiştir. Bu çalıştayın ardından 15 Ocak 2016’da yeni düzenleme ve iyileştirmeleri içeren bir sonuç bildirgesi yayımlanmış ve *Sağır ve İşitme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine*

² <https://poesi.istanbul.edu.tr/siir-ve-isaret-genc-sanatcilar-turk-isaret-dili-siiriyle-bulusuyor/>

³ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.html>

İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik yayımlanmıştır. Söz konusu yönetmelik 11 Ekim 2019 tarihli ve 30915 sayılı resmi gazetede ilan edilerek yürürlüğe girmiştir (T.C. Resmi gazete, 2019).

Türkiye’de Sağır ve işitme kayıplılara yönelik düzenleme ve iyileştirmelerden hareketle bu toplumu hedefleyen projelerin eğitim, afet, sağlık, medya hizmetlerine erişim veya mesleki eğitim gibi konulara yönelik olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yazın bir toplumun kültürel mirasını yansıtmakta önemli bir araçtır. Bu anlamda yukarıda sayılan pratik veya hayat kalitesine dair alanlara ilişkin verilen emeğe çok büyük bir saygı duymak gerekirken diğer yandan da geniş toplum içinde yaşayan Sağır ve işitme kayıplı bireylerin toplumun duygularına, kültürel ortak alanına, belki de özüne erişmesini sağlayacak bir anlamda bu bireylerin tam anlamda entegrasyonu için sanatsal veya edebi faaliyetlerin de yürütülmesi çok önemlidir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin 30. Maddesinde bu konunun önemine özellikle dikkat çekmek uygun olacaktır:

“Madde 30 Kültürel Yaşam, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım

1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında kültürel yaşama katılım hakkını tanır ve engellilerin aşağıda belirtilenlerden yararlanmasını sağlamak için gerekli tüm tedbirleri alır:

(a) Kültürel materyallere ulaşılabilir biçimleri aracılığıyla erişmek;

(b) Televizyon programlarına, filmlere, tiyatroya ve diğer kültürel etkinliklere ulaşılabilir biçimleri aracılığıyla erişmek;

(c) Tiyatro, müze, sinema, kütüphane ve turistik hizmetler gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı veya hizmetlerin sunulduğu yerlere ve ayrıca mümkün olduğu ölçüde ulusal kültür açısından önemli anıtlar ve alanlara erişmek.

2. Taraf Devletler, sadece engellilerin yararı için değil, toplumu zenginleştirmek amacıyla da engellilerin yaratıcı, sanatsal ve entelektüel kapasitelerini geliştirme ve kullanma imkanına sahip olmalarını sağlayıcı gerekli tedbirleri alacaklardır.

3. Taraf Devletler, uluslararası hukuka uygun olarak, fikri mülkiyet haklarını koruyan yasaların, engellilerin kültürel materyallere erişimine uygun olmayan veya ayrımcılık yaratan bir engel çıkarmaması için tüm uygun tedbirleri alır.

4. Engelliler, diğer bireylerle eşit koşullar altında, kendilerinin özel kültürel ve dil kimliklerinin, örneğin işaret dilleri ve işitme engelliler kültürü, tanınması ve desteklenmesi hakkına sahiptir.” (Resmi Gazete, 2009: [Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme | Human Rights Center | İstanbul Bilgi University.](#))

Bu madde engellilik bağlamında kültürel materyale erişim, kültürel etkinliklere ulaşılabilirlik biçimleriyle erişim, ulusal kültür açısından önemli olana ulaşma fikri, engellinin yaratıcılığını, sanatsal ve entelektüel kapasitesini geliştirme ve kullanma imkanına sahip olması, kendi özel kültürel ve dil kimliklerini koruma gibi hususların altını çizmektedir. Yukarıda sayılan projelerin ve girişimlerin kapsamında özellikle hizmetlere ve bilgiye erişim öncelenmiş olup sanat ve edebiyatla ilgili girişimlerin sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Kamuya hizmetleri ve kent planlamaları dahil olmak üzere tüm sistemin geniş topluma göre düzenlenmiş olması ve bu

yapının evrensel tasarım kavramıyla giderek değişmesi ile hayata geçirilen düzenlemelere rağmen Sağır ve işitme kayıplı bireylerin sağlık, eğitim, hukuk gibi alanlarda erişimi günümüzde halen kısıtlıdır. Bu bireylerin tiyatro, yazın ve şiir gibi sanat dallarında kendilerini ifade etme ihtiyaçlarının genellikle daha az önemsenmesi yadsınacak bir konu değildir. Bu bağlamda makalede söz edilen proje, Türkiye’de büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Sağır ve işitme kayıplı bireylerin ana iletişim dili olan ve kültürlerini yansıtan Türk İşaret Dili’nin yaygınlaşması, işiten toplumun onların zengin kültürünü tanımalarına, bu topluluğa dair çeşitli ön yargıların silinerek bakış açısında bir evrime de işaret etmektedir. Literatürde özel bir alan olarak ele alınan işaret dili edebiyatı bağlamında işaret dili şiiri ve Türk İşaret Dili şiiri konularına değinmeden önce Sağır toplumun dünya görüşleri, yaşam şekilleri, alışkanlıkları ve işaret dillerinin önemli bir bileşeni olan Sağır kültürü ve sonrasında da işaret dillerinin genel yapısından hareketle Türk İşaret Dili’nin özelliklerini ele almak uygun olacaktır. Nitekim işaret dili edebiyatı bağlamında işaret dili şiiri kültürel bir üretilimdir ve işaret dillerinin yapısına ilişkin önemli veriler ortaya koymaktadır.

3. SAĞIR KÜLTÜRÜ

Geniş toplumda, sağır ve işitme kayıplı kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu kavramların içeriği birbirinden farklıdır. Alan yazınında sağır ve işitme kayıplı bireyler fizyolojik ve sosyo-kültürel olmak üzere iki farklı yaklaşımla tanımlanmaktadır. Ana akımdaki en geleneksel görüş olan fizyolojik yaklaşımda sağırılık bir engellilik olarak görülmektedir. Sağır olarak doğan çocuk işiten insanlar gibi konuşmalı, işitebilmeli ve sosyalleşebilmelidir (Cleall 2015; Lane, 1995, 2005). Diğer taraftan sosyo-kültürel yaklaşım ise sağırılık kültürel, dilsel ve etnik azınlığın bir parçası olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşımda sağırılık bir kimlik ve aidiyeti simgeler (Van Cleve ve Crouch, 1989; Parasnis, 1997, Delaporte, 2002). 1960 ve 1970’li yıllarda Amerikan İşaret Dili’nin bir dil olduğunu ve sağır insanların kültürlerinin, tarihlerinin ve eğitsel uygulamalarının öğrenilmesinin önemli olduğunu kanıtlamak için çalışan Amerika’daki bazı bilim insanlarının hareketlerinden doğan Sağır Çalışmalarıyla sağır kültürü, topluluğu ve kimliği mercek altına alınmıştır (Myers ve Fernandes’ten akt. Y. Kemaloğlu, 2016, s. 121). Sağır Çalışmalarıyla birlikte sağır ve işitme kayıplı kavramları da birbirinden ayrılmıştır. Bu doğrultuda *sağır* sözcüğü baş harfi küçük (s) olarak yazıldığında belirli derecede işitme kaybı olan bireye yani fizyolojik bir duruma; baş harfi büyük yazıldığında (S) *Sağır* sözcüğü, kültürel bir kimliğe ve Sağır topluluğa aidiyete, öncelikli iletişim dili olarak işaret dilini kullanan, bu toplulukla ortak kültürü paylaşan Sağır bireylere işaret etmektedir (Virole, 2006, s. 9). Engelsiz erişimde erişim için çeviri türleri geniş bir yelpazede tüm Sağır ve işitme kayıplılara erişimi amaçlamaktadır (bkz. Okyayuz, 2019). Mottez (1993), Sağır insanların dernek, federasyon, spor müsabakaları, tiyatro ve güzel sanatlar gibi sanatsal faaliyetlerde bir araya gelerek sosyalleştiğini, kendi aralarında iletişim problemi yaşamadıkları için, kendi kimliklerinin farkına vardıklarını, birbirleriyle dayanışma içinde yaşayarak öz güvenlerinin arttığını ifade etmektedir. Sağır kültürünün en önemli özelliği görerek algılama, anlamlandırma ve anlam üretimidir. Bu açıdan görsellik merkezi konumdadır. Yönetmen ve yapımcı Sandrine Herman 2009 yılında Sağır ve işitme kayıplıları konu alan bir belgesel çekerek Sağır kültüründe görselliğin

önemini anlatmaya çalışmıştır. Bu belgeselde Herman, Sağır küçük bir kız çocuğunun yağmur damlalarının düşüşünü bir şarkının notalarına benzettiğini ve çok eğlendiğini dile getirmiştir (Houwenagbel & Risler, 2020, s. 2). Sağır kültürünü oluşturan önemli unsurlar arasında Sağır toplumunun ortak deneyim ve yaşantısı, dünya görüşü ve değerleri ile ilgili veriler ortaya koyan işaret dili ve bu dilin kullanımı yer alır. İşaret dili şiiri de Sağır toplumunun görsel kültürünü ve işaret dilinin gösterimsel özelliğini öne çıkarmakta, Sağır deneyimine ve dünyayı algılama biçimine ilişkin zengin veriler sunmaktadır.

4. İŞARET DİLLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ ve TÜRK İŞARET DİLİ

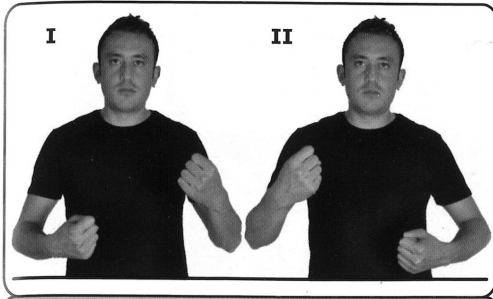
Sağır kültürünün önemli bir bileşeni olan işaret dilleri, Sağır ve işitme kayıplı bireylerin kendi aralarında ve işiten bireylerle iletişim kurmak amacıyla kullandıkları görsel-uzamsal dillerdir. Bu diller, konuşma dillerinin sunduğu sosyal ve bilişsel işlevleri benzer bir biçimde yerine getirmekle birlikte işitsel-sözel düzgüyü kullanan konuşma dillerinden kullandıkları görsel-uzamsal yöntemler bakımından ayrılmaktadırlar (Sandler & Lilo-Martin, 2006).

Geniş toplumda yaygın inanın aksine dünyanın her ülkesinde kullanılan ortak bir işaret dili yoktur; başka bir deyişle işaret dilleri evrensel değildir. Nitekim dil, dünya görüşü ve kültür arasındaki ilişki düşünüldüğünde her ülkenin Sağır ve işitme kayıplı toplumunun birbirinden farklı olduğu yadsınamaz. Bu nedenle Amerikan İşaret Dili, Fransız İşaret Dili, Türk İşaret Dili vb. farklı işaret dilleri yaşayan dillerdir ve bu dillerin kendilerine özgü sözdizimsel, anlambilimsel yapıları ve söz varlığı vardır. Bununla birlikte farklı ülkelerin Sağır ve işitme kayıplı bireyleri uluslararası spor olimpiyatları, toplantı, tiyatro, güzel sanatlar vb. ortak kültürel faaliyetlerde bir araya geldiklerinde “uluslararası bir işaret sistemi” sayesinde birbirleriyle anlaşabilmektedirler. (Sallandre, 2020, s. 10). Bunun en önemli nedeni ise görsel kültür, işaret dillerinin söz dizimindeki benzerlik, Sağır oluşla ilgili işiten toplumun kendilerine bakış açısı ve yıllar boyunca damgalanmaları sonucu oluşan ortak geçmiş ve deneyimleridir (Moody, vd. 1989, s. 27; Holcomb & Golaszewski 2016, s.10).

İşaret dilleri üzerinde yapılan ilk dilbilimsel çalışmalarda bu dillerin konuşma dillerinden türemediği, doğal diller olduğu ortaya konmuştur (Klima ve Bellugi 1979 ; Stokoe, 1960 ; Tervoort, 1953). İşaret dilleri yazılı diller değildir ve konuşma dilleri gibi karmaşık, kurallı ve zengin yapılar içermektedir. İşaret dilleri dil modaliteleri ve temsil yetileri bakımından konuşma dillerinden ayrılmaktadır. Konuşma dillerinde anlamsal yapıların üretimi ardışık ve ses telleri gibi küçük kasların kullanımıyla, işaret dillerinde ise el, kol hareketleri gibi büyük kasların devreye girmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir (Moody vd. 1989, s. 45). Bu dillerin konuşma dillerinde olduğu gibi kendine özgü dilbilgisi kuralları vardır (Arık, 2016; Karaca & Bayır, 2018; Dikyuva vd. 2015; Oral, 2016; Moody vd. 1989; Klima & Bellugi, 1979). İşaret dillerinde beden tamamı, özellikle eller, gövde, yüz ve işaret alanı dilbilgisinin temel bileşenleridir. Konuşma dillerinde konuşan kişi işaret dillerinde işaretçi olarak adlandırılmaktadır. İşaret alanı işaretçi bedeninin etrafını kaplayan üç boyutlu alan olarak tanımlanmaktadır. İşaretçiler nesnel arasındaki mekânsal ilişkileri kurarken ve gönderimde buldukları kişileri belirtmek için bedeni ve işaret alanını kullanmaktadırlar (Arık, 2013, s. 315).

Türk İşaret Dili, Türkiye’de bulunan Sağır toplumunun kullandığı kendine özgü dil bilgisi, söz varlığı, kullanım özellikleriyle Türk Sağır toplumunun kültürünü yansıtan doğal, görsel-uzamsal bir dildir. (Zeshan, 2003; Akalın, 2013; Kubuş vd. 2016; Oral, 2016). “En eski işaret dillerinden biri olduğuna inanılan TİD, diğer işaret dilleri ile tarihsel olarak doğrudan ilişkili değildir. Yani başka bir işaret dilinden türememiş olup kendine özgü yapısal özellikler sergileyen bir işaret dilidir” (Dikyuva vd. 2015, s. 53). Türk İşaret Dilinde cümlelerin yapımı TİD dil bilgisi kurallarına göre gerçekleşmektedir. Ayrıca işaret dilleri konuşma dillerindeki kelimelerin işaret karşılıklarının ardı ardına yapılmasıyla oluşturulan bir dil değildir. (Kubuş vd. 2016, Dikyuva vd. 2015). Bu nedenle sadece işaretleri bilmek Sağırılarla iletişim kurmak, anlamlı cümleler oluşturmak için yeterli olmamaktadır. Bu özellik (TİD) için de geçerlidir. Örneğin “Ben araba kullanıyorum” sözcüğü işaretçinin ellerini uzamda bir direksiyonu kavrar gibi tutması ve direksiyonu çevirme hareketini yapması eş zamanlı olarak gerçekleşir.

Resim1: Araba/araba kullanmak işaretinin TİD’de gösterimi

İşaret dillerinin dilbilgisinde, temel olarak işaretin oluşması ve işaret dilinde sözce yapımını düzenleyen kurallar bulunmaktadır. (Moody vd. 1998, ss. 50-51). İşaret dili alanında önemli araştırmalar yapan dilbilimciler, ikonik yapılarından hareketle işaret dillerini göstergebilimsel bir bakış açısıyla ele almışlardır (Cuxac, 2001; Lakoff & Turner, 1989; Taub, 2001). İkonik göstergeler Sağır toplumunun deneyimi, kültürü ve dünyayı görerek algılama biçimi

doğrultusunda oluşmaktadır. İkoniklik bir sözcüğün anlamı ile yapısı arasındaki ilişkinin nedensiz olmayıp fiziksel benzerliklere dayanmasıdır (Lakoff & Turner 1989; Taub, 2001). İşaret dillerinin gösterimsel özelliği anlam üretiminde temel yapılardan biridir. Bu yapılar standart işaretler, parmak abecesi ve parmakla işaret ederek göstermek gibi yapılardan ayrılmaktadır. Gösterimselliğin zihinsel modellerdeki görünümüne bakıldığında, iki varlık arasında karşılaştırma (benzerlik açısından) yapılırken, yapı koruyucu uyumlar oluşturulmaktadır (Taub, 2001). Böylece, varlığın yapısı algılanıp bu yapı başka bir varlığa aktarılmaktadır. Örneğin “çaydanlık” sözcüğünün işaretinde sağ ve sol el yumruk yapılır ve iki el dikey şekilde üst üste konur, alttaki el çaydanlığın su haznesini, üstteki el ise demliği simgeler. Böylece çaydanlık en belirgin yönleriyle yansıtılmış olur.

İşaret dillerinde, anlamlı birimlerden oluşan dördü ele ait, dördü ise el dışı hareketler içeren sekiz sesbilimsel parametre bulunmaktadır. Bu özellik Türk İşaret Dili (TİD) için de geçerlidir. (Cuxac, 2001, s. 12; Dikyuva vd. 2015, ss. 101-115). Bu parametreler aşağıda belirtilmiştir:

- Elin şekli: Elin açık, kapalı, parmakların düz, kıvrık, vb. kullanılması,
- Elin yönelimi: Elin yönü (sağ, sol, çapraz, ön, arka, yukarı, aşağı vb.),
- Elin Konumu: İşaretin yapıldığı yer (baş seviyesi ya da üstü, gövde, omuz, çene vb.),
- Elin hareketi: Kolun, bileklerin, parmakların ve elin büyükçül ve küçükçül hareketi.

Bu parametrelerin dışında el dışı hareketlerden oluşan ve işaretler gibi dil bilgisel ve anlamsal yapıları barındıran dört parametre bulunmaktadır. “Alanyazınında el dışı hareketler (EDİ) gözler, kaşlar, dudaklar, yanaklar ve dil hareketleri dahil olmak üzere baş, yüz ve vücudun üst kısmı kullanılarak üretilen işaretler olarak adlandırılmaktadır” (Liddell, 2003, ss. 3-12). İşaret dillerinde el dışı hareketler, konuşma dillerinde anlamın oluşmasının desteklenmesi ve duyguların ifade edilmesi gibi benzer yapılar ortaya koymaktadır. Fonagy (1983), Bouvet ve Morel (2002), konuşma dillerinde de kullanılan ve konuşmadaki anlamın oluşmasına yardımcı sözsüz ve dil ötesi yapılar olan jest ve mimiklerin ikinci bir ses gibi konuşmaya sürekli eşlik ettiğine işaret etmektedir. İşaret dillerinde de el dışı hareketler hem dilbilgisi yapısının bir parçası hem de işaretçinin duygularını ifade etmeye yarayan dilbilgisinden bağımsız dil ötesi yapılarıdır (Dikyuva, 2015, s. 298). Türk İşaret Dili üzerine yapılan dilbilimsel çalışmalar EDİ’nin olumsuzlama, soru, odak gibi farklı türdeki dilbilgisel yapıları işaretlediğini göstermiştir. (Dikyuva & Zeshan, 2008; Gökgöz, 2009; Makaroğlu, 2012). El dışı hareketler sözlüksel düzeyde olduğu gibi eylem görünüşünü de kodlamaktadır. Aşağıda ağız jest ve hareketleri kısmında daha detaylı olarak anlatılacağı üzere Türk İşaret Dili’nde Dikyuva ve Zezhan (2008), bitmişlik görünümü kodlayan “bn” ve sürerlilik görünüşünü kodlayan “lele”yi araştırmışlardır.

- Gözler ve kaş hareketleri: İşaret dillerinde gözlerin odaklanması, karşılıklı konuşmada nesne ve kişi gibi göndermeleri belirleyerek dilsel bilgiyi aktarmaktadır. (Liddell, 1980). İşaret dili alanyazınında kaş hareketlerinin sözdizimsel rolü olduğu ve diğer el dışı işaretlerle birlikte kullanıldığında bürünsel role sahip olduğu öne sürülmektedir (Wilbur 2000, 2003; Wilbur ve Patschake, 1999’dan akt. Makaroğlu, 2020, s. 12).

Soru sorulduğunda işaretçinin gözlerini açarken kaşlarını kaldırması buna örnek gösterilebilir.

- Yüz ifadeleri: Dudak, yanak ve çene olmak üzere yüzde farklı bölgelerin hareketiyle gerçekleşmektedir: Örneğin kağıt ve rüzgar işaretinde yanak şişirilir.

- Vücut hareketleri: İşaret alanı içinde işaretçinin vücudunu nesne ve kişi gibi göndergelere ve iletişimde söz alan kişiye göre sağ ve sola doğru konumlandırması, sağa, sola hareket ettirmesidir.

- Ağız jest ve hareketleri: Ağız jestleri işaret dilinin bir parçasıdır. Örneğin Türk İşaret Dilinde “ff” “Seni çok seviyorum” sözcisinde işaretçinin sevmek işaretini yaparken gözlerini kılması ve “ff” şeklindeki ağızlaşma şeklini kullanması “çok” anlamını vermektedir. Ağız jestlerine örnek olarak yukarıda bahsedilen bitmişlik görünüşünü kodlayan “bn” ve sürerlilik görünüşünü kodlayan “lele” jesti verilebilir. Bitmişlik görünüşünde eylemin üretimi sürecinde dil ucu dışarı çıkar ve dişlerin arasına sıkıştırılır (Dikuva, 2016, ss. 304-305). Örneğin “İSTANBUL + GİTMEK + BN”, “Ben İstanbul’a gittim” sözcisinde işaretçi gitmek eyleminin el hareketini ve “bn” jestini kullanır. Sürerlilik görünüşü ise bir olayın konuşma zamanı içinde devam ettiğini göstermektedir. TİD’de bu görünüş türü dilin alt ve üst dişlere ardı ardına vurmasıyla meydana gelir. (bkz. Dikyuva, 2011). “O + DOKTOR + OLMAK + YÜZÜNDEN ARAMAK + lele sözcisi “O kadın/erkek doktor olduğu için sürekli arıyorlar” şeklinde ifade edilir.

Ağız hareketleri ise Sağır ve işitme kayıplı konuşma dilinin etkisiyle işaret üretiminde kullanılan hareketlerdir. (Dikyuva vd. 2015, ss. 116-117). Bu hareketler işiten kişinin dudak ve ağız hareketlerinin taklit edilmesiyle meydana gelmektedir.

İşaret dili çalışmalarına göstergebilimsel bir bakış açısı getiren Cuxac ve ekibi (2001) işaret dilinde anlam üretiminde birbirlerinden farklı iki temel yapının bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki “büyük ikonosite” (grande ikonocité) ya da transferler (aktarımlar), diğeri ise standart işaretler, parmak abecesi ve de parmakla işaret etmek, göstermektir. TİD ile ilgili çalışmalarda “büyük ikonosite” terimi yer almamakla birlikte özellikle kişi, hayvan ve nesnelere bahsedilirken işaretçinin aktarımlara başvurduğu görülmektedir. Kişilerden bahsederken ise söz konusu kişinin fiziksel görünümünün ya da karakterinin en belirgin özelliği taklit edilmektedir. Büyük ikonosite bir olayı anlatırken, bir nesneyi ya da kişiyi betimlerken görselleştirmek, hikâyeleştirmek söz konusudur. Transferler (aktarım) dört ayrı şekilde incelenmektedir:

- Şeklin ve boyutun aktarımı: Elin veya vücudun bahsedilen nesne ya da varlığın şekli ve boyutunu alması, Bu aktarımda TİD’de de kullanılan ebat ve şekil göstericiler ile sınıflandırıcılar söz konusudur. Sınıflandırıcılar nesnelere, şekilleri ve nesne kullanımlarını sınıflandırmaya yarayan çok bileşenli, birden fazla işaret değişkesine sahip karmaşık işaret öbekleridir (Özyürek vd., 2010; Arık, 2013).

- Bir olayın, durumun aktarımı: İşaretçinin olay ya da durumu işaret alanı içinde görselleştirerek aktarması (Cuxac, 2001, s.14). Örnek olarak “kedi ağaca tırmanıyor” cümlesi verilebilir. Burada işaretçinin kolu dirsekten kıvrılarak dikey, yukarı doğru uzanır, parmaklar açık adeta ağacın dallarını simgeler işaretçinin diğer eli kedinin patisi şeklini alır ve dik duran kolun üzerinde dikey olarak tırmanma hareketini yapar.

- Kişilerin aktarımı: İşaretçinin gönderme yaptığı kişinin, fiziksel görünüşüne ve karakter özelliklerine öykünmesi (Cuxac, 2001, s. 14). Burada sadece kişiler değil özellikle çocuk alıcı için işaret diliyle anlatılan masal ve fabllarda anlatıcının ya da çevirmenin hayvan ya da bitkilerin karakterine büründükleri, onlara öykündükleri gözlemlenmektedir (bkz. Oral ve Ören, 2023).

- Çift aktarım: İşaretçinin aynı anda hem bir kişiye öykünmesi hem de bir durumu, olayı aktarmasıdır (Cuxac, 2001, s.15). Bu aktarıma örnek olarak *Ağaç ve Ben* başlıklı Türk İşaret Dili şiiri performansı verilebilir. Burada bu şiir CODA bir işaret dili çevirmeni tarafından icra edilmektedir. Kişinin bir kolu ağaç gövdesi, parmakları ağacın dalları olurken diğer eli bir kuşun uçuşunu anlatmaktadır.⁴

- Transfer (aktarım) ve büyük ikonosite (Cuxac, 2001): Transfer ve büyük ikonosite Sağır toplumun mizahı, komik anlatıları, hikâyelerinde ve de işaret dili şiirinde çok belirgin olarak gözlemlenmektedir. Bedenin ve üç boyutlu fiziki bir alan oluşturan işaret alanının kullanımı daha gösterimsel simgelerin kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bedenin bu üç boyutlu alan içindeki hareketi tiyatro sahnesi ya da film karesi gibi düşünülebilir.

⁴ <https://www.facebook.com/watch/?v=1662974453818331>

Şekil 1: İşaret alanı

İşaret dili şiirinin üretiminde işaret alanının kullanımı ön plandadır (bkz. Şekil 1). Burada işaret alanının şair tarafından kullanımı ve izleyicilerin şairin performansını işaret alanında izlemesi, sahnede canlı bir performansın izlenimine benzetilebilir. İşaretçinin işaret alanını kullanma biçimi, işaretçinin kişisel özellikleri ve anlatılan konu, söylem türü işaret alanının kullanımını etkileyebilir. İşaretçi çekingen ya da utangaç biri ise, küçük bir grup içindeyse işaret alanını daraltarak anlatımını yapar. Eğer işaretçi kalabalık bir topluluğa hitap ediyorsa işaret alanı genişlemektedir (Moody vd., 1989, s. 82). Bunun dışında bedenini, ellerini ve yüz ifadelerini kullanan

işaretçinin iletisini ve ne demek istediğini anlamak için erek kişi ya da kişiler işaretçinin hem ellerine, hem bedenine, hem de

yüzüne aynı anda bakamayacakları için sadece işaretçinin yüzüne odaklanırlar ve diğer işaretler periferide gerçekleşir. Bu açıdan anlam örüntülerini veren en zor işaretler ve hareketler, ağız hareketleri, ağız jestleri, bakış, kaş hareketlerinin gerçekleştiği yüzde biçimlenir. Yüzden uzaklaşan periferideki hareketler ise simetrik ve iki elin kullanıldığı, daha kolay anlaşılabilen yapıları ve daha büyükçül hareketleri içerir. Bu bağlamda erek kitle işaret alanı içinde yüz ve periferideki hareket ve işaretleri birleştirerek anlamı oluşturur (Guitteny, 2021, s. 215). “İşaret alanı pek çok düzleme bölünebilir. En az üç düzlem veya eksen vardır: yatay düzlem, dikey düzlem, çapraz düzlem veya sağ-sol eksen, dikey eksen ve ön arka eksen” (Arık, 2015, s. 321). Bu düzlemler karşılıklı iletişimdeki işaretçileri ya da işaretçinin bahsettiği kişi ya da objeleri ifade etmeye yardımcı olur. Örneğin işaretçi bir olayı anlatırken orada bulunmayan birine yada bir kişiye gönderme yaparken sağında ya da solunda bir konumlama yapar, kişinin yada nesnenin orada olması durumunda ise parmakla gösterir. Buna örnek olarak işaretçi doktor ve hastadan bahsederken sağda doktoru solda ise hastayı konumlandırır. Böylece iletişim ya da anlatı boyunca kimden bahsedildiği anlaşılır.

5. İŞARET DİLİ EDEBİYATI VE İŞARET DİLİ ŞİİRİ

İşaret dilleri dilbilim, eğitim, tarih, sosyoloji, işaret dili çevirisi, engelsiz erişim vb. farklı disiplinlerin inceleme konusu olmaktadır. Türkiye’de İşaret dili edebiyatı altında yer alan işaret dili şiirini inceleyen bir çalışma bulunmamakla birlikte Şükrü Haluk Akalın’ın *Türk İşaret Dili* (2022) ve *Türk İşaret Dili Tarihi* (2023) adlı kitabında Türk basın tarihinde röportajlarıyla tanınan Feridun Es’in Türkiye Sağır, Dilsiz ve Tesanüt Cemiyetinin başkanı Süleyman Gök’le yaptığı röportajlardan Sağırın Türk edebiyatına olan ilgisinden bahsetmektedir. Süleyman Gök Feridun Es’e İstanbul’un Aksaray Semti’ndeki bir apartmanın bütün dairelerine sağır aileleri yerleştirdiğini ve buradaki ailelere akşamları *Mai ve Siyah*, *Çalığışu*, *Eylül* gibi Türk edebiyatına ait eserleri işaret diliyle anlattığını ifade eder (Akalın, 2022, s. 182). Bunun yanı sıra Hikmet Feridun Es, 16 Aralık 1942 yılında yazdığı bir köşe yazısında Türk Sağır toplumunda işaret diliyle şiir seyrettiğini ifade ederek sağırın arasında şairlerin de bulunduğunu belirtir. Es, Sağır bir şairin ellerini,

parmaklarını ve yüz ifadelerini kullanarak duygu yüklü bir şiiri anlattığını ifade eder. Bu şiirde “şair parmaklarıyla birtakım hareketler yaparak uzakta, dağlar arasında kalan sevgilisinin acılarını, kayalara çarpan dalgaları, kıskançlık ıstıraplarını anlatmaktadır” (Akalin, 2022, s. 183). Sağır şairi seyredirken hüznlenerek sanki şairin duygularını yaşarlar. Şiiri çok beğenen sağır şairler Es’in de bu şiiri anlaması için bu manzumeyi “dilsizceden dilliceye” çevirmek isterler. “Çeviriyi yapacak sağır eline kağıt kalemi alır, şair “dilsizce şiirin dizelerini” işaret diliyle anlatmaya başlar. Çevirmen işaret diliyle anlatılanları, Türkçeye çevirerek kağıda yazmaktadır. Ancak şair ikide bir fena halde sinirlenmekte, yapılan çeviriyi beğenmemektedir” (Akalin, 2022, s. 183). Es, şairin, şiirin çevirisinin duygularını ve ne demek istediğini tam olarak ifade etmediği ve anlaşılmadığı için hırçınlaştığını ifade eder. Çevirmene bir hayli sinirlenen şair kalemi eline alır ve şu sözleri yazar: “Nafile... Bu şiiri dilliceye tercüme etmek imkânsızdır... Kelimelerin, hislerin, hayallerin manalarını bozuyor, değiştiriyor. Bu şiiri ancak dilsizce işaretleri ile anlatmak lâzımdır: “Dillice” buna kâfi değildir” (Akalin, 2022, s. 183). Bu veriler Türk Sağır toplumunun edebi bir tür olarak şiire merakını gösterirken, işaret dili çevirisiyle şiirin konuşma diline aktarımının çok zorlu bir edim olduğu ve tam olarak anlam ve etkinin erek kitleye iletilemediğini de göstermektedir. Türk Sağır ve işitme engelli toplumunu *Türk Sağır ve İşitme Engelli Halk Bilimi* adlı doktora tezinde halkbilim bakış açısıyla inceleyen Sömen, işaret dili edebiyatının bir parçası olarak Türk Sağır ve işitme kayıplılar tarafından oynanan özgün halk oyunları ile işiten kültürden uyarlanan halk oyunlarına, (Karagöz Hacivat), stand-up ve meddah gösterilerini incelemiş ve alana farklı bir katkı sağlamıştır (bkz. Sömen, 2022).

İşaret dili şiirine yönelik uluslararası temel literatür tarandığında işaret dili şiiri, işaret dili edebiyatı başlığı altında yer almaktadır. İşaret dili şiirinin karakteristik özelliklerinin incelendiği bu çalışmaların daha çok Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Hollanda İşaret Dilleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. (Miles, 1976; Klima & Bellugi, 1979; Valli, 1993; Mirzoeff, 1995; Ormsby, 1995; Cohn, 1999; Peters 2000; Sutton-Spence, 2005; Bauman vd., 2006; Sutton-Spence & Kaneko, 2016; Giuranna & Pizzuto 2001; Russo, 2005; Crasborn, 2005). Raniolo (2022), işaret dilini dilbilimsel açıdan araştıran çalışmalarla çeviribilimin kesişmesinin Sağır toplumun kültürleri hakkında önemli veriler sunan işaret dili edebiyatına olan farkındalığın artmasıyla oluştuğunu ifade eder. İşaret dili şiirini çeviribilim bağlamında hem teori hem de uygulama açısından ele alan çalışmalar nispeten yakın tarihlidir (bkz. Celo, 2009; Catteau & Blondel; Chateauvert, 2016; Fontana, 2016; Pollitt, 2019; Houwenagbel & Risler, 2020; Raniolo, 2021). Sağır toplumunun kültürü ve deneyimleri hakkında oldukça zengin veriler sunan işaret dili şiirinin ilk öncüleri kendileri de Sağır olan İngiliz Dorothy Miles, Amerikalı Paul Skott ve Clayton Valli’dir. Dorothy Miles 1970’li yıllarda Amerika Ulusal Sağır Tiyatrosu ile ortak performanslar sergilemiştir. Daha sonra Paul Skott Miles’in çalışmalarından etkilenerek kendi stilin oluşturmuş, Clayton Valli de Gallaudet Üniversitesinde Amerikalı çağdaş şairlerle çalışmıştır. Her ne kadar farklı ülkelerden olsalar da bu üç şairin ortak yanı Sağır kültür, kimlik ve deneyimleri performanslarında sergilemiş olmalarıdır. Bu durumda Sağır toplumun bir folkloru olduğunun altı çizilmiştir (Sutton-Spence & Müller de Quadros, 2005, s. 177). Sağır şair Dorothy Miles işaret dili şiirinin anlamı çok kısa bir şekilde ifade etmenin bir yolu olduğunu ve böylece insanların bunu göreceğini ve bu anlamı ve

duyguyu tam olarak hissedeceklerini ifade ederken Clayton Valli, işaret dili şiirini sözcüklerin alışılmıştın dışında kullanılması ve gösterimi için estetik ölçütler kullanmak olduğunu, ifadenin güzelliğinin, hareketin yoğunluğunun ve tekniğin ustalığının şiirin özü olduğunu belirtmektedir (Sutton-Spence, 2005, s.1). Bu konuda birçok araştırmalar yapan Sutton-Spence için ise işaret dili şiirinin "Standart dilin estetik olarak amaçlı bir şekilde çarpıtılması" fikirleri alışılmadık derecede özlü bir şekilde, yüksek "sanat" dili aracılığıyla ifade etmenin bir yolu" olduğunu belirtir (Sutton-Spence & Kaneko, 2016). İşaret dili şiirinde sanatçılar yeni fikirleri, yeni dilsel formlar kullanarak yeni yollarla sunarlar. Bu şiir, odak noktası genellikle güçlü bir görselliğe sahip olan net ve güçlü görsel imgeler yaratarak duygusal etkiyi en üst düzeye çıkarmak için dikkatle inşa edilen estetik dildir. Form genellikle kısadır, nadiren üç dakikadan fazla ve ortalama olarak yaklaşık iki dakikadır. Görsel olarak çok yoğundur ve tam anlamı genellikle başlangıçta belirsizdir. Bu nedenle izleyicinin anlamı anlamak için dilin biçimi hakkında dikkatlice düşünmesi gerekir. Böylece dilin düzenli ya da düzensiz oluşu ön plana çıkarılır (Leech, 1969). Şiirler, sağır bireylerin görsel dünya deneyimlerini ve bilgilerini ve sağır toplum üyelerinin sosyal, dilsel ve kültürel kimliklerini ifade eder ve yansıtır (Bahan, 1994). Fransız araştırmacı Julie Chateaufvert işaret dilinin edebiyata nasıl bir katkısı olduğunu sorgulayan *Poétique du Mouvement* (2014) (Hareketin Poetiği) başlıklı tezinde işaret dillerini dilbilimsel bir bakış açısından ziyade estetik açıdan ele almıştır. Chateaufvert (2014), işaret dili şiirinin performans, edebiyat ve hareket sanatı olduğunu, aynı zamanda da görsel sanat olan işaret dili şiirinin dar kapsamlı edebiyat tanımının çok ötesine geçerek kendine münhasır bir sanat formu olduğunu ifade eder (Chateaufvert, 2014). René Huyghe (1965, s. 55) tarafından tanımlandığı şekliyle sanat eseri, "yeni bir gerçekliğin ortaya çıkmasıdır. Gerçeklik, hem evrenin fiziksel gerçekliğinden hem de psişik gerçeklikten bağımsızdır ve yine de birinin diğeriyle ilişkisinden oluşur". Her sanat eseri bireyin kendi vizyonunu ve değerlerini yansıttığı için tek ve özgündür. Sanatçı bu tek ve özgün eseri erek kitleyle paylaşarak estetik duygunun oluşmasını sağlarken belli bir mesajı da iletir. İşaret dillerinde icra edilen eserler söz konusu olduğunda, eser özünde hareket halindeki bedenin bir performansıdır. İşaret dilinde şiir her zaman anlık bir performanstır ve her şair, aynı şiir olsa bile kendi bakış açısını, stilini ve Sağır deneyimini yansıtan bir performans sergiler ve bunlar birbirlerinden çok farklı olabilir. İşaret dili şiiri hakkında çalışma yapan araştırmacılar performansın herhangi bir kayıt olmaksızın canlı olarak icra edilirken ya da video formatında kayıttan izlenerek incelenebileceğini belirtmektedirler (Sutton-Spence & Woll, 1999, Crasborn, 2006).

Nancy Frishberg (1988) işaret dili ile üretilen eserler için bir sınıflandırma öneren ilk kişi olmuştur. Frisberg bu ürünleri üç kategoriye ayırmıştır:

- Hitabet: Sağır toplumu bilgilendirmek ya da farkındalık yaratmak amacıyla bir işaretçinin erek kitleye hitap etmesi.
- Folklor: Sağır kültürünün ve deneyiminin ürünü olan mizah, anlatılar, hikayeler.
- Performans sanatı: Belli bir izleyici kitlesine gösterilmek üzere hazırlanmış ve prova edilmiş eserleri kapsayan ürünler.

1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde dilbilim alanında doktora yapan ilk sağır kişi olan Clayton Valli ise şiir ve performans sanatına odaklanarak bir sınıflama önerisi getirmiştir:

- Sağır insanlar tarafından İngilizce yazılmış şiirler,
- İngilizce yazılmış şiirlerin birebir çevirileri,
- Doğrudan işaret dilinde üretilen şiirler.

2007 yılında Benjamin Bahan ise kendine göre bir sınıflandırma yapmıştır:

- Şarkılar,
- Anlatısal türler,
- Sağır kültürünün ürünü olan hikayeler (Sutton-Spence & Müller de Quadros, 2005, s. 4).

Bedenin, bakışın, ellerin ön planda olduğu görsel bir performans olan işaret dili şiiri bir sanat olarak düşünülebilir. İşaret dili şiiri bir performans sergilemenin yanında işiten toplumda farkındalık oluşturmaya, Sağır toplumun düşünce ve dünyayı algılama biçimini ortaya koymaya ve Sağır kimliğinin bir göstergesi olması açısından da önemlidir. Burch (1997) işaret dili şiirinin kültürel önemini şu şekilde ifade etmektedir: "Dolayısıyla sağır şiirini değerlendirmek, izleyicinin Sağır ve işiten topluluklar arasındaki iletişimin sadece bir modunu değil, aynı zamanda Sağır topluluğunun tüm dünyasını Sağırların nasıl algılanmak istediklerini ve kendilerini nasıl algıladıklarını anlamasına yardımcı olabilir." (Burch, 1997, s. 123). Benzer bir yaklaşım çalışmanın çıkış noktası olan *Şiir ve İşaret Projesi'*nde de belirtilmektedir:

"...ikincil sayılan bu ihtiyaç alanının önemini şiir perspektifinden vurgulamayı, şiirin genellikle varsayıldığı gibi salt sese dayalı bir sanat formu olmadığına dikkat çekmeyi ve sağır gençleri şiire, işiten gençleri de şiirin görsel yönüne yakınlaştırmayı amaçlıyor. Böylece yaşamı hem ortak hem de, ortak olanı yeterince kavrayamadığımız için apayrı deneyimleyen bu gençlerin kültürel ve sosyal etkileşime gireceği, birbirlerinin iletişim ve sanat dillerini tanıyacağı doğal, zevkli ve yaratıcı bir alanın açılması da hedefleniyor." (Şiir ve İşaret: Genç Sanatçılar Türk İşaret Dili Şiiriyle Buluşuyor, 2022.⁵)

Bu proje kapsamında Sağır sanatçı ve şair Levent Beşkardeşin Sağır, işiten ve CODA çevirmenlerden oluşan performansa dayalı şiir atölyesindeki işaret dili şiiri performansları hem işaret dili hem de Türk İşaret Dili'nin özellikleri hakkında daha fazla bilgiler edinmemize olanak sağlamıştır. Bu atölyeler sürecinde işaret dili şiirine yönelik gözlemlediklerimiz aşağıda alt başlıklar halinde belirtilmiştir:

a) Antropomorfizm (İnsanbiçimcilik): Yunanca anthrōpos (insan) ve morphē (form, biçim) kelimelerinden türetilen antropomorfizm, insana özgü niteliklerin insan dışı varlıklara atfedilmesini ifade etmektedir (Epley, Waytz ve Cacioppo, 2007; Guthrie, 1995'den akt. Sönmez ve Nart, 2022, s. 581). Türk Dil Kurumu sözlüğünde de, "insanın niteliklerinin başka bir varlığa, özellikle Tanrı'ya aktarılması" şeklinde tanımlanmıştır. Literatürde işaret dili şiiri alanında yapılan çalışmalarda Sutton-Spence ve Napoli (2010) İngiliz işaret dili şiirinde ve işaret dilinde hikâye anlatımında özellikle antropomorfizm konusunu ele almaktadır. Bu özellik işaret dili şiirinde işaretçinin/şairin bedeninin gönderme yapılan kişinin, nesne olay ya da hayvanın şekline girmesi, yani aktarım ve transferle açıklanabilir. Örneğin kelebeğin bir gününü anlatan bir performansta ellerin ve vücudun tırtılın kozadan çıkmasını daha sonra kanatların oluşmasını, ellerin simetrik olarak iki yana açılması ve sağa sola hareket ederek uçuşması, gözlerle de kelebeğin uçarken duyduğu heyecanın yansıtılması. Tamamen görsel imgeye dayalı bu temsil Bauman'ın

⁵ <https://poesi.istanbul.edu.tr/siir-ve-isaret-genc-sanatcilar-turk-isaret-dili-siiriyle-bulusuyor/>

(2008) da belirttiği üzere uluslararası Sağır toplumda oldukça yer eden bir sanatsal tür olan “Visual Vernacular” a (VV) gönderme yapmaktadır. Latince yerli ve yöreye özgü “vernaculars” sözcüğünden gelen vernaküler (Dean, 1994, s. 153), bir grup, topluluk veya bölgeye ait olan kişilerin kendi aralarında iletişim kurmak için kullandıkları gündelik dil olarak da tanımlanmaktadır (Ambrose & Harris, 2006, s. 220). “Visual Vernacular” da işaret dilinde uzlaşım sal işaretler yerine bağlama ve performansın içeriğine yönelik olarak sanatçının ikonik göstergeleri yorumlaması söz konusudur (Blondel & Millet, 2019, s. 6).

- b) Sanatçının bakışı: Kendini izleyen bir seyirci kitlesi önünde şair/işaretçi izleyiciyle göz teması kurarak bakışları vurgulamak istediği bir öge üzerine yoğunlaştırabilir. Bu uzamda hareket halinde bir el, bir işaret olabilir. Örneğin Levent Beşkardeş’in *Kırmızı* adlı şiirinde her yerde bombaların patlaması gösterilirken ellerin seri olarak kapanıp açılmasıyla seyircinin dikkati ellere odaklanmaktadır.⁶
- c) Bağlama göre yeni bir işaretin ya da jestin anlık olarak yaratılması ya da işaretin uzlaşım sal kullanımının dışına çıkması, deforme edilmesi: Burada bağlama göre konuşma dillerinde de olduğu gibi özellikle sanatsal ve edebi metinlerin çevirisinde çevirmen yaklaşımlarından biri olan yeniden yaratım stratejisi söz konusudur. İşaret dili şiirinde şiirin anlamı, işaret dili kullanımından çok jest, mimik ve vücut hareketleriyle oluşan estetik formlar aracılığıyla oluşturulmaktadır. Konuşma dillerinde şiirin estetiği ve lirizmi işaret dil şiirinde adeta jestlerin estetik dansı şeklinde açıklanabilir. Öyle ki işaret dilini bilmeyen bir izleyici bile şiirin anlamını anlayabilmektedir (Moody vd., 1988, s.181). Bu aşamada işaret dilinde jestlerin anlık olarak yaratılması işaret dili şiirinin doğal bir özelliği olarak kabul edilebilir.
- d) Duygunun aktarımı: Sanatçı şiirin tema ve bağlamına göre el dışı hareketlerle duyguyu yansıtır. Bir savaş, ölüm, doğum, zafer, mutluluk, hüznün, korku vb. duygular söz konusu olduğunda bu duygular göz, yüz mimikleri ve beden hareketleriyle yansıtılır. Örnek olarak Levent Beşkardeş’in savaş ve ölüm temalı *Kosova* adlı şiiri gösterilebilir.⁷
- e) Ritim: Konuşma dillerinde şiirin icrası sırasında anlamı ve iletilmek istenen duyguyu daha iyi verebilmek için hece sayısı, tekrar, değişim ses tonlaması arasındaki ahenk önemlidir. İşaret dili şiirinde ise bu ritim, işaretlerin yapılışında yavaşlama, hızlanma, bazı işaretleri tekrar kullanma, duraklama ve vücudun sallanması şeklinde gerçekleşmektedir (Giamie, 2014). Levent Beşkardeş’in *V* adlı şiiri bu özelliğe örnek gösterilebilir.⁸

Bütün bu verilerin ışığında söz konusu proje kapsamında işaret dili şiirinin tanımı aşağıda yer almaktadır:

“Genel olarak şiirler harflerin biçimlerinden, kelimelerin uzunluğuna, sıralanışına ve konumuna kadar, görsel dünyayı taklit eden ikonik temsillerle doludur ve bunların kaynağı sadece şairin hayal gücü değil, aynı zamanda dillerin doğasıdır. Her dil gibi tarihsel zaman ve mekâna özgü olmakla birlikte, görsel ikonların sesli dildekenden çok daha yoğun olduğu işaret dili de tam bu noktada devreye girmektedir. Örneğin çınar ağacını ifade etmek için farklı işaret dillerinde ayrı işaretler kullanılmaktaysa da, bunların çeşitli biçimlerde duyumsadığımız o varlığın bazı fiziksel özelliklerini, eller başta olmak üzere bedenle taklit etme yönü ortaktır. İşaret dili şiiri, söze ya da yazıya dökülerek doğan şiirin çevirisi olmayıp, imge ve anlatıların doğrudan

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=Cd-qb202RBO>

⁷ <https://youtu.be/TG1wGpqqKZc?si=EgI0jmYI1piVfSGB>

⁸ <https://youtu.be/yOGzP2RcCNE?si=z4H0fjGu8ylkzo7N>

işarete döküldüğü ya da işarete doğduğu bir şiir formudur. İşaret dili şiiri bu dili sanatsal ifadenin sadece aracı değil aynı zamanda nesnesi yaptığından, işaret diliyle icra edilen diğer temsil sanatlarından ayrılır. Dili, belirli bir sağır kültürünün ürünü olduğundan işaret dili şiiri pantomimden de farklıdır.” (Şiir ve İşaret: Genç Sanatçılar Türk İşaret Dili Şiiriyle Buluşuyor, 2022).⁹

5.1. İşaret Dili Şiiri ve Çevirisi

Geniş toplum içinde yerel alt-kültürler olarak yaşayan Sağır toplumla iletişim kurmak, bu toplumun kültür ve dünyasını anlamak için de çeviri merkezi konumdadır. İşaret dilinden konuşma diline ya da konuşma dilinden işaret diline çeviri özünde göstergeler arası bir çeviri türüdür. Nitekim işitsel-sözel bir düzgüden görsel-uzamsal bir düzgülüye yada görsel-uzamsal bir düzgülüden işitsel-sözel bir düzgülüye bir aktarım söz konusudur. Bu iki dil arasındaki aktarım işaret dili çevirmenleri aracılığıyla yapılmaktadır. Türkiye’de işaret dili çevirmenleri çoğunlukla CODA’dır. CODA sözcüğü Sağır Ebeveynlerin Çocukları’nın (Child of Deaf Adult) kısaltmasıdır. CODA’lar hem Türkçe konuşma diline hem de Türk işaret diline hakim oldukları için çift dilli ve çift kültürlüdür (Erdoğan vd. 2018, s. 92). CODA’lar çocuk yaşlardan itibaren ailelerine ve yakın çevrelerine yardımcı olmak için gönüllü olarak çeviri yapmaktadır. Yıllar içinde Sağır Federasyonları, Dernekler, spor faaliyetleri, hastane, mahkeme vb. kamu kurumları ve çeşitli etkinliklerde çeviri yaptıkları için bu iş küçük yaştan itibaren onların yaşantılarının bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca Sağır çeviri için kendi kültürlerini içselleştirmiş ve yakından tanıdıkları bir çevirmeni tercih etmektedirler (bkz. Şen Bartan vd. 2021). Bu bakış açısından bakıldığında CODA’lar bir nevi Sağır toplumun sesi olmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda işaret dili çevirmenliği yapmak için işaret dilini sonradan öğrenen işiten bireyler de bulunmaktadır. Türkiye’de işaret dili çevirmenliğine yönelik bir lisans eğitiminin bulunmaması nedeniyle mesleklaşma konusunda belli standart ve yeterlilikleri belirlemek amacıyla Mesleki Yeterlilik Kurumu ve akademi işbirliğiyle hazırlanan Türk İşaret Dili Çevirmeni Mesleki Yeterliliği 2020 yılında yayımlanmıştır.¹⁰

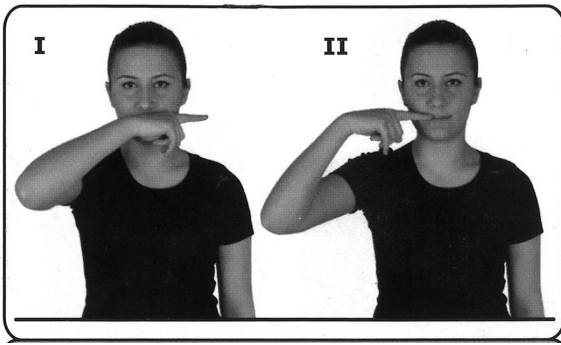
Söz konusu Yeterlilik Türkiye’de yayımlanan ilk çevirmen yeterliliği olması nedeniyle dikkat çekmektedir. İlgili Yeterlilikte Türkiye gerçeklerinden yola çıkarak konferans işaret dili çevirmen yeterliliği, toplum işaret dili çevirmen yeterliliği, görsel-işitsel işaret dili çevirmen yeterliliği ve eğitimde eşlikçi çevirmen yeterliliği olmak üzere dört kategoride çevirmen becerileri ve başarımlarını kapsayan yeterlilikler hazırlanmıştır. İşaret dili çevirmeninin yetkinlikleri çeviri yapacağı alana göre farklılaşmaktadır. Her bir alan farklı çeviri stratejilerini, yaklaşımlarını, yetkinlikleri ve deneyimleri işe koşturmaktadır. Bu nedenle her ne kadar işaret dili çevirmeni işaret diline ve konuşma diline hakim de olsa, engelsiz erişim alanında çeviri yapan bir CODA çevirmen ile konferans çevirmeninin çeviri sürecindeki seçim, yaklaşım ve yetkinlikleri farklı olacaktır. Bu durum proje sürecinde uzman ve deneyimli işaret dili çevirmenleri tarafından da dile getirilmiştir. Proje boyunca Sağır ve işiten bireylerle iletişim CODA ve işiten deneyimli işaret dili çevirmenleri

⁹<https://poesi.istanbul.edu.tr/siir-ve-isaret-genc-sanatcilar-turk-isaret-dili-siiriyle-bulusuyor/>

¹⁰<https://www.myk.gov.tr/index.php/trhaberler/34-meslek-standartlar-dairesi-bakanl/1794-isaret-cevirmeni-seviye-6-taslak-yeterliliği-hazırlandı>

sayesinde gerçekleşmiştir. Proje sürecinde işaret dili çevirmenleri, çeviribilim ve diğer disiplinlerde uzman akademisyenlerin genel sunumlarında anlam, bilgi ve içeriği daha rahat aktarabildiklerini ancak her ne kadar mesleklerinde uzmanlaşmış olsalar da özellikle Sağır Sanatçı Levent Beşkardeş'in şiir performansını çevirirken bu tür bir çeviriyi ilk kez deneyimledikleri için çok zorlandıklarını ve söz konusu projenin işaret dili şiirinin çevirisinde kendi yetkinlikleri açısından bir öz değerlendirme imkânı sağladığını dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda daha önce hiç ihtiyaç duyulmadığı için işaret dili şiirine yönelik olarak çevirmenlerin bu alandaki deneyimlerinin diğer alanlara göre kısıtlı olduğu görüşü ortaya konmuştur.

İşaret dili şiiri çevirisine yönelik literatür araştırıldığında işaret dili şiirinin Fransa'da Chantal Liennel'in girişimiyle 1970'li yılların sonunda *International Visual Theater*'da ve 1980'li yılların başında Sağır komedyen ve şair Levent Beşkardeş'in öncülüğüyle ilk adımlarının atıldığı görülmektedir. (Houwenaghel & Risler, 2020). Fransa'da yaşayan ve proje sürecinde beraber çalıştığımız Levent Beşkardeş ana vatanı Türkiye'de edebiyatta görsel şiir türünden esinlenerek Türk İşaret Dili şiiri fikrinin oluştuğunu ifade eder. Sanatçı işaret dili şiirindeki ilk çalışmalarını 1960'lı yıllarda gerçekleştirdiğini, Türkçeye çok hakim olmadığı için ifadede sıkıntılar yaşadığını belirtmektedir. Sanatçının Türk İşaret Dili'nde ilk şiiri *Kırmızı* (Rouge) şiirinde ne anlatmak istediği Türkçe notlar alınarak kayıt altına alınmıştır. Daha sonra sanatçının Nazım Hikmet gibi ünlü Türk şairlerinden Fransız İşaret Dili'ne uyarladığı şiirler çok ilgi görmüştür.¹¹ Fransa'da 2000'li yıllarda işaret dili şiiri çevirisi gelişmeye başlamıştır. Farklı çeviri süreçleri denenmiştir. Bunlardan biri işaret dilinde yazılmış şiirlerin işiten şairler tarafından çevrilmesidir. Levent Beşkardeş, Türkçe yazdığı ve daha sonra Fransız İşaret Dili'ne uyarladığı *Kırmızı* adlı şiirinin hem anlam, hem içerik, hem de biçim bakımından mümkün olduğunca en uygun bir şekilde çevrilmesi için işiten şair, işaret dili çevirmeni ve şairin hep birlikte çalışması gerektiğini düşüncesinden hareketle beş gün süren bu eşgüdümlü çalışmayı bir laboratuvar ortamına benzeterek *laboratoire poétique* (şiir çevirisi laboratuvarı) adını vermiştir (Houwenagbel & Risler, 2020, s. 12). Sanatçı şiirini, ilk iki gün bir işaret dili çevirmeni aracılığıyla iki işiten şaire işaret diliyle sunmuş ve şairlere şiirin içeriği konusunda bir açıklama yapmamıştır. Daha sonra şairler şiirin çevirisini yapmaya başlamışlardır. Şiirde her kıtanın sonunda kırmızı sözcüğünün işareti yapılmaktadır. Uzlaşımsal olan bu işaret, işaret parmağının dudaklar üzerinde dikey şekilde yukarıdan aşağıya doğru hareketiyle

Resim 2: Kırmızı sözcüğünün TİD'de gösterimi

gerçekleşmektedir. Türk İşaret Dili'nde de kırmızı işareti, aşağıda gösterildiği şekliyle işaret parmağının yatay bir şekilde dudaklar üzerinde hareketiyle gerçekleşmektedir. Şairler işaret dili bilmediklerinden parmağın ağız üzerindeki hareketinden esinlenerek kırmızı sözcüğünün işaretini şairin eliyle ağızını gösterdiğini düşünerek "ağız" sözcüğünü kullanarak çevirmişlerdir.

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=bvgOMI7Y0yg>

Buradaki problem şairlerin şiirin üretiminde sadece jestlere odaklanmasıdır. Her ne kadar Levent Beşkardeş şiirin geri kalan kısmının iyi çevrildiğini düşünse de şiirin anlamı değişmiştir. Çeviri yanlışları giderildikten sonra şiirin hem işaret dili versiyonu hem de çevirisi geniş kitleye sunulmuştur (Houwenagbel & Risler, 2020, s. 13).

İşaret dili çevirisi bir performans sanatı olarak düşünüldüğünde, bu sanatın bir amacı da işaret dili bilmeyen kişileri işaret dilinin tüm bileşenleriyle buluşturmadır. Bu durumda çevirinin birleştirici yönü ortaya çıkmaktadır. Böylece çeviri sadece Sağır bir izleyici için erişilebilir olmakla kalmamakta, aynı zamanda işaret dili bilmeyen işiten bir izleyici için de eğlenceli hale gelmektedir (Raniolo, 2022, s. 4). Dünyada hareket eden bir bedeni yaşamak, işaret dili bilen ve bilmeyenleri birleştiren ve işaret dili bilgisinin ötesine geçen bir katılıma izin veren bir kimlik paradigması haline gelir (Fontana, 2016, s. 134). Bununla birlikte toplum, konferans, ve eşzamanlı çeviride erek kitlenin işaret dili ediniminin olmaması durumunda çevrilen içeriğin anlaşılması neredeyse imkansızdır. Finnegan'ın (1977) belirttiği gibi konuşma dillerinde iletişim sözün dışında sözsüz ve dil ötesi öğelerle de gerçekleşmektedir. Bir şey üzerinde konuşurken bakışımızı, ellerimizi, kollarımızı ve vücudumuzu da kullanırız, aslında bir performans sergileriz. İşaret dili şiirinin icrasında beden ve bedenin hareketinin birincil ifade aracı olarak kullanılması işaret dili şiiri çevirmenini diğer işaret dili çevirmenlerinden de ayırmaktadır. Nitekim, konferans çevirisinde işaret dili çevirmeni salonda konuşmacının yanında ve alıcı kitlenin karşısında durur. Medyada örneğin haberlerin çevirisinde ekranın sağ alt köşesinde çeviri yapar. Toplum çevirmenliğinde işaret dili çevirmeni Sağır ve işitme kayıplı bireye mahkeme, hastane gibi kurumlarda eşlik eder. İşaret şiiri çevirisi söz konusu olduğunda ise işaret dili çevirmeni adeta bir sahne performansı sergiler. İster zevk için isterse profesyonel koşullar altında işaret diline çeviri yapan çevirmen "sahneye çıkmanın" gerekli olduğunu iyi bilir. Burada bazı durumlarda bir tiyatro gösterisi sırasında Sağır oyunculara çeviri yapmak gibi gerçek bir sahneden söz edilebilir. Sahne çevirinin anlam yaratmaya yardımcı olan görselin gerçekleştiği alandır (Raniolo, 2022, s. 4). Levent Beşkardeş şiir çevirisinde dilin yanı sıra kültüre hakimiyetin üzerinde durarak Türkçe yazılan şiirleri Fransız İşaret Dili'ne çevirmeden önce şiirin bütün nüanslarını anlayabilmek için önce Fransızcasını okuduğunu daha sonra anlam ve etki odaklı bir çeviri yapmaya çalıştığını belirtmiştir. Sanatçı, proje sürecinde işaret dili şiiri çevirisi ile ilgili olarak çeviri şiirin her şeyden önce sahnede seyircilere yönelik bir görsel performans olduğunu ve bir dilden diğerine geçişte estetiğin önemini de vurgulamıştır. Sanatçı, çeviri şiirin Sağır topluma erişilebilir hale getirilmesinin merkezi konumda olduğunu, bunun için de kelimelere bağlı kalmadan Sağır kültürü ve deneyimi odağında bir çeviri yapmaya özen gösterdiğini belirtmiştir. Şair, standart işaret dilini kullanmayarak, bağlama ve iletiye göre yeni işaretler, görsel etkiyi arttıracak estetik hareketler ve konuşma dillerinde kullanılan söz oyunları gibi işaret oyunları ve serbest bir stili tercih ettiğini vurgulamıştır. Çevirmen Carlos Carreras'da çeviri sürecinde benzer yaklaşımları benimsediğini ve erek kitlede kaynak şiirle aynı etkinin uyandırılmasının önemli olduğunu ifade etmiştir (Eckert-Poutot, 2016, s. 15). Bu örneklerden yola çıkarak işaret dili şiiri çevirisinde diğer çeviri türlerinden farklı olarak çeviri süreci ve erek ürünün oluşturulmasında benimsenen yaklaşımlar aşağıdaki gibidir:

• Sağır şair, işiten bir şair ve işaret dili çevirmeni eşgüdümlü olarak çalışabilir. Bu çalışma çeviriye hazırlık aşaması gibi düşünülebilir ve uzun bir sürece yayılabilir.

• İşiten şairin işaret dili bilmemesi ve şiirin görsel performansına odaklanmasıyla kaynak üründeki anlam ve içeriği yanlış çevirme riski oluşabilir. İşaret dili çevirmeni işiten şaire bu durumu aktararak işiten şairin çeviriyi düzeltmesini sağlar.

• Sağır şair tarafından çeviri şiirin anlamı, içerik, etki ve estetik olarak görsel bir performans yaratıp yaratmadığı ve de Sağır toplum için erişilebilir olup olmadığı kontrol edilir.

• İşaret dili şiiri çevirmeni Sağır şairin kendisi de olabilir. Bu durum Fransız ya da Amerikan işaret dilindeki bir şiirin Türk İşaret Dili'ne aktarılması gibi daha çok iki işaret dili arasında yapılan şiir çevirisinde söz konusudur ve temelde bir öz çeviridir.

• İşaret dili çevirmeninin işaret dili ve konuşma diline hakimiyetinin yanı sıra Sağır kültür ve deneyimini çok iyi bilmesi, konuşma dilinden işaret diline çıkışta el dışı hareketleri ve bedenini işaret alanı içinde çok iyi kullanması, görsel bir performans sergilemesi gerekmektedir.

• İşaret dili çevirmenin engelsiz erişim için çeviri yaklaşımlarına hakim olması ve çevirisinin Sağır toplum için erişilebilir olup olmadığını değerlendirme yetisine sahip olması gerekmektedir.

• İşaret dili çevirmenin video performanslar söz konusu olduğunda Sağır şair ve Sağır editörler tarafından erişim bağlamında kontrolü alımlama için önemlidir.

Şiir ve İşaret Dili Projesinde performansa dayalı etkinliklerde Sağır, işiten ve işaret dili çevirmenlerinden oluşan altı farklı grup oluşturulmuştur. Bu gruplarda, her bir grup üyesi Türk İşaret Dili şiirine yönelik performanslar sergilemişlerdir. Levent Beşkardeş her grubun performansını izleyerek değerlendirmiş, Sağır kültürü bağlamında yorumlarını belirtmiştir. Eşgüdümlü çalışmalar sonunda ortaya çıkan ürünler grup temsilcileri tarafından sahnelenmiştir. Performanslar sergilenirken işaret dili çevirmeni de aynı anda Türkçeye çevirmiştir. İşaret dili şiiri çevirisiyle ortaya konan ürün kültürel, toplumsal ve akademik olarak aşağıda belirtilen yeni açılımlara olanak tanıyacaktır:

• Sağır toplumda şiir okumaları, işaret dilinde şiiri atölyelerine katılım, standart işaret dili kullanımının dışında görsel hareketlerde ve işaretlerde yaratıcılık, günlük hayatın rutininden uzaklaşmak ve kültürlenme,

• Türk İşaret Dili'nin daha geniş kitleye yayılması,

• İşiten toplum ve Türk Sağır Toplumunun karşılıklı etkileşiminin sağlanması,

• Türk İşaret Dili'nde tiyatro, işaret dili şiirinde şarkı vb. yeni sanatsal performansların oluşması,

• Türk İşaret Dili çalışmalarında çeviribilim bağlamında yeni çalışma alanlarının oluşması. Örneğin şairlerin profili ve çevrilmiş şiirlerin incelenebileceği betimsel yaklaşımlar, işaret alanının kullanımı, işaretin ve hareketin yapısı ve yeni işaretlerin oluşturulması gibi Türk İşaret Dili dilbilgisinin konusu olan teorik yaklaşımlar ve çeviri ürünleri erişim bağlamında değerlendiren uygulamaya dayanan yaklaşımlara ilişkin gözlem ve değerlendirmeler.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağır ve işitme kayıplı gençlerin merkeze alındığı bu proje temelde bir sosyal sorumluluk projesi olmanın ötesinde kültür endüstrileriyle ilgili bir sanat projesidir. Nitekim projenin üç ana ayağı olan atölye, belgesel film ve dijital platform sadece bu gençlere değil, şiir ve sanatla ilgilenen tüm gençlere ulaşmakta ve onlara bu yepyeni, ilginç ve engelleri kaldıran sanat formu konusunda kılavuzluk etmektedir.

Proje ayrıca sosyo-kültürel gelişime de katkı sunmuştur. Öncelikle, Türkiye’de henüz pek bilinmeyen bir kültür endüstrisi alanı olan işaret dili şiiri için zemin oluşturarak, sanat ve edebiyatla ilgilenen Sağır ve işitme kayıplı gençler başta olmak üzere, bu alanda üretim yapabilecek genç sanatçıları ve onlara katkı sağlayabilecek kurumları bir araya getirmiştir. Her ülkenin standart işaret dili farklı olduğundan, işaret dili şiirleri de bu dillere özgüdür. Bununla birlikte henüz tam anlamıyla bir Türk İşaret Dili şiirinden söz edilemez. Söz konusu proje bu eksiği gidermeye yönelik önemli bir adım atmakla kalmayıp millî kültürümüzün ve kültürel üretimimizin Sağır ve işitme kayıplıları da içeren tüm bileşenleriyle uluslararası düzeyde temsiline de katkı sağlamıştır.

İşaret dili şiiri ve edebiyatı konusunda yurt dışında yapılan çalışmalara kıyasla Türkiye’de Türk İşaret Dili şiiri oldukça yeni bir alandır. Söz konusu bu proje süreci, Türkiye’de Türk İşaret Dili’ni, dilbilim, çeviribilim, eğitim, kültür ve erişim alanlarında ele alan çalışmalara ek olarak genel olarak işaret dili edebiyatı ve şiiri bağlamında Türk İşaret Dili özelinde bir “Türk İşaret Dili şiiri” kavramını gündeme getirmiştir. Sağır sanatçı, şair ve tiyatrocu Levent Beşkardeş’in Türk şiirini yurt dışında sağırlara olduğu kadar tüm topluma erişimini işaret dili şiiri çevirisiyle sağlaması, işiten ve sağır olarak farklı kültürleri buluşturması açısından çok etkili ve ilgi uyandıran bir yaklaşımdır.

Akademik çerçevede ele alındığında söz konusu projenin, Ankara ve Hacettepe Üniversitesi bünyesinde açılmış olan Türk İşaret Dili çalışma ve araştırmalarına yönelik tezli ve tezsiz yüksek lisans programlarında yürütülen tez, proje, araştırma ve çalışmalara rehber olması açısından yeni bir açılım olarak görülebilir. Bu alanda yapılacak çalışmaların Türk işaret dilinin dilbilgisinin ötesinde ifade zenginliğini, çeşitliliğini ve sağır kültürüne ilişkin yapıları ortaya çıkarması açısından da etkili olacağı, aynı zamanda çevirmenlere de yeni bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir. Bu tür çalışmalar doğrultusunda Türk İşaret Dili şiiri, hatta Türk İşaret Dili edebiyatı ve üretim şekillerinin tartışmaya açılarak bu alanda verilerin zaman içinde toplanarak ilgili alanda bir literatür oluşturulması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü. Haluk. (2013). “Türk İşaret Dili”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 9(55), 1496–1502.
- Akalın, Şükrü Haluk. (2022). *Geçmişten Günümüze Türk İşaret Dili*. İstanbul: Elginkan Vakfı.
- Ambrose, Gavin ve Harris, Paul. (2006). *Görsel Tasarım Sözlüğü*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Arık, Engin. (2013). Türk İşaret Dili’nde Sınıflandırıcılar Üzerine Bir Çalışma. *Bilig*, 67, 1-24.
- Arık, Engin. (2016). “Türk İşaret Dilinde Mekânsal Dil”. E. Arık (Ed.), *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* içinde, 315-336. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 315-336.

- Bahan, Benjamin. (2008). "Upon the formation of a visual variety of the human race" (ed. Dirksen Bauman ve Heidi Rose). *Open your eyes: Deaf studies talking*, 83-99. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Bauman, H. Dirksen vd. (2006). *Signing the Body Poetic : Essays on American Sign Language Literature*. California: Universty. of California Press.
- Bauman, Richard. (2008). The Philology of the Vernacular. *Journal of Folklore Research*, 45(1), Indiana University Press, 29- 36. <http://www.jstor.org/stable/40206961?origin=JSTOR-pdf>. [Erişim tarihi: 1.04.2024].
- Bonnefoy, Yves. (1992). *Translating Poetry. Theories of Translation* (ed. J. Biguenet ve R. Schulte). Chicago: Chicago University Press.
- Bouvet, Danielle. Morel, M. Annick. (2002). *Le ballet et la musique de la parole*. Paris: Editions Ophrys.
- Burch, Susan. (1997). "Deaf Poets' Society: Subverting the Hearing Paradigm". *Literature and Medicine* 16(1), 121-134. <https://dx.doi.org/10.1353/lm.1997.0002> (erişim 15.09.2024)].
- Catteau, Fanny ve Blondel, Marion. (2016). Stratégies prosodiques dans la traduction poétique de la LSF vers le français, in *Double sens. Revue de l'association des interprètes et traducteurs en langue des signes (AFILS)*, 27–38.
- Celo, Piedro. (2009). *I Segni del '900. Poesie italiane del Novecento tradotte nella Lingua dei Segni Italiana Con DVD*. Venezia: Libreria Editrice Cafoscarina.
- Chateauvert, Julie. (2014) *Poétique du mouvement : ce que les langues des signes font à la littérature*. Thèse de doctorat. Montréal: Université du Québec. <http://poetiquels.net/>
- Chateauvert, Julie. (2017). "Le tiers synesthète: espace d'accueil pour la création en langue des signes". *Intermédialités*, (27). <https://doi.org/10.7202/1039816ar> (Erişim: 1.04.2024).
- Cleall, Esmé. (2015). "Silencing deafness: Displacing disability in the nineteenth century". *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies*, 12(1), 1-16. Doi: <https://doi.org/10.5130/portal.v12i1.4379> (Erişim: 15.09. 2024).
- Cohn, Jim (1999). *Sign mind: studies in American Sign Language poetics*. Museum of American Poetics Publications.
- Crasborn, Onno. (2006). "A linguistic analysis of the use of the two hands in sign language poetry". *Linguistics in the Netherlands*, 23 (1), 65–77. DOI:[10.1075/avt.23.09cra](https://doi.org/10.1075/avt.23.09cra) (Erişim: 15.09. 2024).
- Cuxac, Christiane. (2001). "Les langues des signes une perspective sémiogénétique: normes et variations". *Acquisition et Interaction en Langue Etrangère*, 15(21), 11-36. <https://doi.org/10.4000/aile.73> (Erişim: 15.09. 2024).
- Delaporte, Yves. (2002). *Les Sourds C'est Comme Ça*. Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme.
- Dean, Darron. (1994). "A slipware dish by Samuel Malkin: an analysis of vernacular design". *Journal of Design History*, 7 (3), 153-167.
- Dikyuva, Hasan ve Zeshan, Ulrike. (2008). *Türk İşaret Dili Birinci Seviye* . Ankara: Ishara Press Yayınları.

- Dikyuya, Hasan vd. (2015). *Türk İşaret Dili DilBilgisi Kitabı*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Eckert-Poutot, E. (2016). L'interpoète. *Le journal AFILS*, 92, 13- 15.
- Erdoğan, Furkan vd. (2018). "İki Dünya Arasında: İşitme Engelli Ebeveynlerin İşiten Çocuklarının (CODA'ların) Kimlik Gelişimleri". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16(35), 93-139.
- Fontana, Sabina. (2016). *Tradurre la poesia: un percorso possibile tra segni e parole?* (ed. Bilitry), 129–142. Pisa: Edizioni ETS.
- Finnegan, Ruth. (1977). *Oral Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frishberg, Nancy. (1988). "Signers of tales: The case for literary status of an unwritten language". *Sign Language Studies*, 59, 149-169. <https://www.jstor.org/stable/26203896> (Erişim: 10.09.2024).
- Gökgöz, Kadir. (2009). *Topic in Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili-TİD) Syntax: Verb Movement, Negation and Clausal Architecture*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Guitteny, Pierre. (2011). "Traduction audiovisuelle et la langue des signes". *Traduction et médias audiovisuels* (ed. Adriana Şerban ve Jean-Marc Lavour). France: Presses universitaires du Septentrion. <https://books.openedition.org/septentrion/46337> (Erişim: 24.04.2024).
- Guidère, Mathieu. (2010). Introduction à la théorie analytique de la traduction et de l'interprétation. *Babel*, 56 (4), 299-312. Doi:[10.1075/babel.56.4.01gui](https://doi.org/10.1075/babel.56.4.01gui). (Erişim: 10.09.2024).
- Holcomb, Thomas. (2016). *Introduction à la culture sourde*. Toulouse: Publications Eres.
- Huyghe, René. (1965). *Les puissances de l'image*. Paris: Flammarion
- Houwenaghel, Pénélope ve Risler, Annie. (2018). "Traduire la poésie en langue des signes : un defi pour le traducteur". *TIPA. Travaux Interdisciplinaires Sur La Parole et Le Langage*, (34). <https://doi.org/10.4000/tipa.2384> (Erişim: 2.04.2024).
- Houwenaghel, Pénélope ve Risler, Annie. (2020). *Traduire la poésie signée. La traduction épistémique: entre poésie et prose* (ed. Tatiana Milliaressi). France: Presses universitaires du Septentrion. <https://hal.science/hal-04379295> (Erişim: 2.04.2024).
- Karaca, M. Fatih ve Bayır, Şafak. (2018). "Türk İşaret Dili İncelemesi: İletişim ve Dil Bilgisi". *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 2(2), 35-58. <https://doi.org/10.32960/uead.455509>. (Erişim: 16.09.2024).
- Kemaloğlu, Yaprak Kemaloğlu. (2016). "Türkiye'de Sağırılığın Görünürlüğü ve Toplumsal ve Eğitsel Sorunları Üzerine Demografik Bir İnceleme". E. Arık (Ed.) *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları içinde*, 51–85. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Klima, Edward ve Bellugi, Ursula. (1979). *The Signs of language*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kubuş, Okan vd. (2016). "Türkiye'de İşaret Dili Planlaması ve Türk İşaret Dili'nin Yasal Durumu". E. Arık (Ed.) *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları içinde*, 23-49. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lakoff, George ve Turner, Mark. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lane, Harlan. (1995). "Constructions of deafness". *Disability & Society*, 10(2), 171-190. <https://doi.org/10.1080/09687599550023633> (Erişim: 16.09.2024).
- Lane, Harlan. (2005). Ethnicity, ethics, and the Deaf-World. *Journals of Deaf Studies and Deaf Education*, 10 (3): 291-310. Doi:[10.1093/deafed/eni030](https://doi.org/10.1093/deafed/eni030) (Erişim: 16.09.2024).
- Liddell, Scotte. K. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton
- Liddell, Scotte. K. (2003). *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makaroglu, Bahtiyar. (2012). *Türk İşaret Dili'nde soru: Kaş hareketlerinin dilsel çözümlemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Makaroglu, Bahtiyar. (2020). "Türk İşaret Dilinde Anlamsal Bağlantılığın ve Gösterimselliğın Sözlüksel Erişime Etkisi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 276-289. <https://doi.org/10.32600/huefd.673802> (Erişim: 16.03.2024).
- Miles, Dorothy. (1976). *Gestures. Poetry in Sign Language*. Newyork: Joyce Motion Picture Company.
- Mirzoeff, Nicholas. (1995). *Silent Poetry: Deafness, Sign, and Visual Culture in Modern France*. Princeton: Princeton University Press.
- Moody, B. vd. (1998). *La langue des signes, tome I. Histoire et Grammaire*. Paris: International Visual Théâtre Edition IVT.
- Mottez, Bernard. (1993). "The Deaf mute banquets and the birth of the Deaf movement. Looking back: A reader on the history of Deaf communities and their sign languages, (ed. Lane) 143-156. Signum.
- Okyayuz, A. Şirin. (2019). *Görsel İşitsel Çeviri ve Engelsiz Erişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oral, A. Zeynep (2011). "Sağır ve İşitme Engelliler için Erişim: İşaret Dili Çevirisi". *T.C. İletişim Başkanlığı Engelsiz Erişim ve İletişim*, 229-267. Ankara: T.C. İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Oral, A. Zeynep (2016). *Türk İşaret Dili Çevirisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oral, A. Zeynep ve Ören, Tuğçe. (2023). "Sağır ve İşitme Engelli Çocukların Erişimi Bağlamında Fablların Türk İşaret Dili'ne Çevirisi Üzerine Bir İnceleme". *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, 35, 128-141. <https://doi.org/10.37599/ceviri.1028428> (erişim 29.04.2024).
- Ormsby, Alec. (1995). *The Poetry and Poetics of American Sign Language*. Stanford: Stanford University.
- Özyürek, Aslı vd. (2010). Locative Expressions in Signed Languages: A View from Turkish Sign Language (TID). *Linguistics*, 48 (5): 1111-1145.
- Parasnis, Ila. (1997). "Cultural Identity and Diversity in Deaf Education". *American Annals of the Deaf*, 142 (2), 72-79. <https://doi.org/10.1353/aad.2012.0648> (Erişim: 10.08.2024).
- Perrine, Laurence. (1956). *Sound and Sense. An Introduction to Poetry*. Newyork: Newyork-Burlingame. Harcourt, Brace and World Inc.
- Peters, L. Cynthia (2000). *Deaf American Literature. From Carnival to the Canon*. Washington: Gallaudet University Press.
- Pollitt, Kyra. (2018). "Affordance as Boundary in Intersemiotic Translation: Some Insights from Working with Sign Languages in Poetic Form". *Translating across Sensory and Linguistic Borders*. (ed. M. Cappel ve R. Vidal), 185-216. Palgrave Macmillan.

- Raniolo, Erico. (2021). Senso, ritmo, multimodalità. Uno studio comparativo dei processi traduttivi nelle lingue dei segni (LIS e LSF). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Università degli Studi di Palermo.
- Raniolo, Erico. (2022). "Translating Poetry in Sign Language: An Embodied Perspective". *Frontiers in Communication*, 7. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.806132> (Erişim: 21.04.2024).
- Russo, Tomasso vd. (2001). "Italian (LIS) poetry: Iconic properties and structural regularities". *Sign Language Studies*, 2, 84-112. DOI:[10.1353/sls.2001.0026](https://doi.org/10.1353/sls.2001.0026) (Erişim:16.09.2024).
- Sallandre, Marie. A. (2020). "Comparaisons typologiques entre les langues des signes, une approche sémiologique". *Lalies*, 40, 9-30. Presses de l'École normale supérieure. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-03254264>. (Erişim: 15.04. 2024).
- Sandler, W. Wendy ve Lillo Martin, Diane. (2006). *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sutton-Spence, Rachel ve Woll, Bencie. (1999). *Extended use of language in BSL*. Cambridge: Cambridge University Press, 254-276.
- Sutton-Spence, Rachel. (2005a). "What is Sign Language Poetry?". In: *Analysing Sign Language Poetry*, 13-24. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230513907_2 (Erişim: 3.04.2024).
- Sutton-Spence, Rachel ve Ronice Müller de Quadros (2005b). "Sign language Poetry and Deaf Identities". *Sign Language & Linguistics*, 8(1-2), 177-212. John Benjamins Publishing. <http://dx.doi.org/10.1075/sll.8.1.10sut> (Erişim: 20.04. 2024).
- Sutton-Spence, Rachel ve Donna Jo Napoli. (2010). "Anthropomorphism In Sign Languages: A Look At Poetry and Storytelling With a Focus on British Sign Language". *Sign Language Studies*, 10(4) , 442-475. DOI: 10.1353/sls.0.0055. (Erişim: 03.10.2024).
- Sutton-Spence, Rachel ve Kaneko, Michiko. (2016). *Introducing Sign Language Literature: Folklore and Creativity*. UK: Macmillan Education.
- Sönmez, Fatih ve Nart, Sima. (2022). "Antropomorfizm: Kavramın tarihi, teoriler ve tüketici davranışları bağlamında bir literatür incelemesi". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS)*, 11(2), 580-613
- Sömen, Onur. (2022). *Türk Sağır ve İşitme Engelli Halkbilimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Stokoe, William. C. (1960). "Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf". *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(1), 3-37.
- Şen Bartan, Özgür vd. (2021). "Sign Language Court Interpreters in Turkey: Professionalization and Impartiality". *Translogos*, (4),1, (26-56).
- Taub, Sarah. F. (2001). *Language from the Body: Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tervoort, Bernard T. (1953). *Structurele analyse van visueel taalgebruik binnen een groep dove kinderen*. University of Amsterdam.
- Valli, Clayton. (1993). *Poetics of American Sign Language Poetry*. USA: The Union Institute Graduate School.

Van Cleve, John Vickrey ve Crouch, Barry. A. (1989). *A place of their own: creating the deaf community in America*. Washington: Gallaudet University Press.

Virole, Benoît. (2006). *Psychologie de la surdit , Questions de personne*. Belgique: De Boeck.

Zeshan, Ulrike. (2003). "Aspects of T rk  şaret Dili (Turkish Sign Language)". *Sign Language & Linguistics*, 6(1), 43–75.

Elektronik Kaynaklar

Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahh t. (2010). <https://www.turged.org.tr/Hukuk-Engelli>

[Mevzuati/Avrupa Engellilik Stratejisi 2010 2020.doc](https://www.turged.org.tr/Hukuk-Engelli).(Erişim: 20.04.2024).

Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası S zleşmesi. (2008).

<https://treaties.un.org/Pages/Home.aspx>. [Erişim Tarihi: 23.03. 2024].

İstanbul  niversitesi Edebiyat Fak ltesi Resmi Sitesi. (20/05/2022). "["POESI: Şiir ve  şaret" Projesi,  şaret Dilini Şiirle Buluşturacak \(istanbul.edu.tr\)](https://www.istanbul.edu.tr/poesi) (Erişim: 22.03.2024).

Korkmaz, H.H. *Ağaç ve Ben*. <https://www.facebook.com/watch/?v=1662974453818331> (Erişim: 29/04/2024).

Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK). (2020).  şaret dili evirmeni (Seviye 6) ulusal yeterliliği onaylandı. <https://www.myk.gov.tr/index.php/trhaberler/34-meslek-standarlar-dairesi-bakanl/1794-isaret-cevirmeni-seviye-6-taslak-yeterliliği-hazirlandi>. (Erişim: 20/04/2024).

Poesi  şaret dili projesi tanıtım filmi <https://poesi.istanbul.edu.tr/poesi-isaret-dili-projesi-tanitim-filmi/>. [Erişim: 20/04/2024].

RT K. (11 Ekim 2019). Sağırların,  şitme ve G rme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Y netmelik. Resm  Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191011-15.htm> (Erişim: 21.04.2024).

Youtube

Beşkardeş, L. *Kırmızı*. <https://www.youtube.com/watch?v=Cd-qb202RBQ>. [Erişim: 20/04/2024].

Beşkardeş, L. Nazım Hikmet , *Masalların Masalı*. <https://www.youtube.com/watch?v=bvgOMI7Y0yg> (Erişim: 29/04/2024).

Beşkardeş, L. *Kosova*. <https://youtu.be/TG1wGpqqKZc?si=brTH0YGpGyXBLolB> (Erişim: 29/04/2024).

Beşkardeş, K. V. <https://youtu.be/yOGzP2RcCNE?si=vIUyds5xZAEq87St> (Erişim: 29/04/2024).

Poesi: Şiir ve  şaret Belgeseli <https://www.youtube.com/watch?v=FyM74O94fTM&t=26s> (Erişim: 29.04.2024).